

Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje

Vatikano II Susirinkimas, įvykęs 1962–1965 m., tapo pirmuoju Visuotiniu Susirinkimu, kuriame buvo aptartos modernių laikų tikėjimo ir Bažnyčios gyvenimo problemos. Susirinkimas, įtvirtinęs Bažnyčios siekį atsinaujinti, pateikė naujesnę ir platesnę Bažnyčios sampratą, kurioje naujoviškai apžvelgta jos esmė, tikslai ir vaidmuo šių dienų pasaulyje. Nors Lietuvos padėtis sovietų okupacijos metais buvo specifinė, tokios visuotinės Bažnyčios raidos tendencijos, nuo XX a. septintojo dešimtmečio pamažu įsitvirtindamos Bažnyčios gyvenime, tapo ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios sudedamąja dalimi, jos taip pat paveikė katalikiškojo pasipriešinimo sovietų valdžiai raidą. Šio straipsnio tikslas – apžvelgti, kokią įtaką Vatikano II Susirinkimo nutarimuose įtvirtinta nauja Bažnyčios samprata ir nubrėžtas jos vaidmuo dabarties visuomenėje turėjo katalikiškojo pasipriešinimo Lietuvoje kilimui, jo pobūdžiui bei veiklos formoms septintajame–aštuntajame dešimtmečiais. Tokie tyrimai padeda susidaryti išsamesnį katalikiškojo pasipriešinimo elementų – pagrindinės Bažnyčios ir atviros opozicijos – formavimosi vaizdą ir leidžia platesniu aspektu nagrinėti pasipriešinimo raidą lėmusių veiksnių poveikį.

IVADAS

Negausioje istoriografijoje, nagrinėjančioje katalikiškojo pasipriešinimo sovietų valdžiai judė-

jimą Lietuvoje, Vatikano II Susirinkimo įtaka nesusilaukė deramo dėmesio. Algirdas Jakubčionis, apžvelgdamas atviros Bažnyčios opozicijos susiformavimo priežastis ir jos raidą XX a. aštuntajame dešimtmetyje, tik paminėjo kai kuriuos aktualesnius Susirinkimo iškeltus reikalavimus ir nurodė, jog sovietų valdžia stengėsi užkirsti kelią tokių reikalavimų įgyvendinimui¹. Arūnas Streikus, pabrėžęs, jog atviras katalikiškas pasipriešinimas subrendo reflektuojant Bažnyčios padėties raidą per visą sovietų okupacijos laikotarpį, teigė, kad tam tikrą poveikį šio pasipriešinimo kilimui turėjo ir Vatikano II Susirinkimas; jis šį poveikį priskyrė prie septintojo dešimtmečio pabaigoje pasipriešinimą „išlaisvinusių faktorių“². Vis dėlto ir šio istoriko darbuose tiesioginė Susirinkimo įtaka tikinčiųjų bendruomenės laikysenai sovietinės sistemos atžvilgiu nebuvo plačiau aptarta. Tačiau A. Streikus, nuodugniai tyrinėdamas sovietų valdžios politiką Bažnyčios atžvilgiu (taip pat SSRS ir Vatikano santykių poveikį šiai politikai), daug dėmesio skyrė komunistinės sistemos laikysenos pokyčiams dėl Susirinkimo įtakos ir pabrėžė, kad sovietų režimo požiūris į Susirinkimo iškeltą Bažnyčios atsinaujinimo idėją nebuvo vienprasmis, t. y. nors tikėtasi palankesnio Bažnyčios požiūrio į komunizmą, sovietų valdžią gąsdino Bažnyčios pastangos aktyvinti bei plėsti veiklą visuomenėje³.

Apibendrinant istoriografiją šia tema galima teigti, kad katalikiškojo pasipriešinimo judėjimą, jo tikslus bei pobūdį nulėmę veiksniai istoriniuose tyrimuose yra traktuojami per Baž-

nyčios ir valstybės santykių prizmę ar yra siejami su tarptautinės situacijos, vidaus politinės padėties pokyčiais bei visuomenės raidos tendencijomis. Bažnyčios kaip atskiro instituto, išsiskiriančio savo vidaus sandara bei specifiniu vaidmeniu visuomenės gyvenime, raidos veiksnys juose atskleistas nepakankamai. Tam įtakos turėjo ir istoriografijoje vyraujanti nuostata, kad pasipriešinimas sovietinei sistemai (tiek katalikiškasis, tiek tautinis), egzistavęs Lietuvoje per visą sovietų okupacijos laikotarpį, buvo vietinio pobūdžio reiškinys.

Nagrinėjamu klausimu vertingi yra ir bendresnio pobūdžio veikalai, kuriuose tiriama Rytų ir Vidurio Europos sovietinių šalių Bažnyčių laikysena komunistinių režimų atžvilgiu. Išskirtinas G. Weigelio darbas; jame, remiantis Lenkijos Bažnyčios hierarchijos po 1989 m. viešai išsakytomis mintimis, aptartas ir Vatikano II Susirinkimo poveikis Lenkijos Bažnyčios gyvenimui bei jos kovai su sovietine sistema⁴. Apibendrindamas šį poveikį ir pritaikydamas jį bendrai katalikų judėjimo už žmogaus teises raidai, G. Weigelis pažymėjo, kad Bažnyčios požiūriui į komunizmą tiesiogiai svarbūs buvo du Susirinkimo dokumentai: „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“ ir „Tikėjimo laisvės deklaracija“. Pastarąją deklaraciją autorius išskyrė kaip turėjusį didesnę bei ilgalaikę įtaką dokumentą, kuris, įtvirtindamas naują Bažnyčios vaidmens visuomenėje traktavimą (Bažnyčios kaip *defensor hominis*) bei naują Bažnyčios požiūrį į tikėjimo laisvę, suteikė tvirtesnę teologinę ir moralinę pagrindą katalikiškajam žmogaus teisių judėjimui moderniais laikais; dėl to tikėjimo laisvės principas įgijo realią galią žmonių ir tautų gyvenime⁵.

Atskirai paminėtini ir Vatikano II Susirinkimo atgarsių Lietuvoje vertinimai, kuriuos pateikė bei masiškai tiražavo sovietinė propaganda jau nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios. Remdamiesi tokiais ateistinės propagandos ideologizuotais vertinimais, kai kurie Lietuvos dvasininkai Susirinkimo nutarimų įgyvendinimą laikė galimybe pasinaudoti Susirinkimo nu-

brėžtais veiksmingesniais veiklos būdais bei priemonėmis siekiant prisitaikyti prie naujų sąlygų⁶. Be to, Susirinkimo paskelbtos atsinaujinimo idėjos poveikis buvo traktuojamas ir kaip Vatikano siekimas sustiprinti Bažnyčios pozicijas Lietuvoje remiantis būtent dvasininkija, todėl ateistinėje propagandoje daugiausia dėmesio buvo skiriama liturginės reformos, kuri vertinta kaip plačiausiai Lietuvoje vykdoma atsinaujinimo reforma, eigai (nors ir buvo teigiama, kad šių idėjų įgyvendinimas Lietuvoje ne labai tepadėjo suaktyvinti tikinčiųjų religinį gyvenimą)⁷.

BAŽNYČIOS ATSINAUJINIMO IDĖJOS VAIDMUO KATALIKIŠKOJO PASIPRIEŠINIMO RAIDOJE

Atsinaujinimo samprata. Vatikano II Susirinkimas buvo pastoracinio pobūdžio. Pastoracinis tikslas buvo suvokiamas kaip apimantis vidinį Bažnyčios atsinaujinimą, Evangelijos paskleidimą visame pasaulyje ir dialogo su dabartiniu pasauliu užmezgimą⁸. Nubrėžęs vidinio atsinaujinimo proceso, kaip Bažnyčios ištikimybės savo pašaukimui ugdymo, sampratą, Susirinkimas įtvirtino ir Bažnyčios, kaip pačia savo esme pašauktos nuolatinei reformai, traktavimą⁹. Susirinkimas nurodė, kad atsinaujinimas yra pasiekiamas „gyvo ir brandaus tikėjimo, išmokyto aiškiai išvelgti sunkumus ir sugebančio juos nugalėti, liudijimu“¹⁰. Taigi Vatikano II Susirinkimo nutarimuose išryškėjo pagrindinis Bažnyčios siekis įgyvendinti atsinaujinimo idėją, kurios tikslas – kuo giliau ir plačiau skleisti dabartinėje visuomenėje krikščionybės doktriną. Todėl Bažnyčiai neišvengiamai iškilo būtinybė Visuotinio Susirinkimo mastu įvertinti dabarties laikais susidariusias naujas gyvenimo sąlygas ir, atsižvelgiant į visuomenių pokyčius, pakeisti savo veiklos formas bei pobūdį šiose visuomenėse, o tai savaime turėjo keisti Bažnyčios sampratą, jos vaidmenį politinėse, socialinėse ir kultūrinėse bendruomenėse.

Liturginės reformos atgarsiai pasipriešinimo judėjime. Siekdamas įgyvendinti Bažnyčios atsinaujinimo idėją Vatikano II Susirinkimas ypač daug dėmesio skyrė liturgijos atnaujinimui ir ugdymui. Liturgijos reformavimo pagrindai buvo išdėstyti jau pirmajame Susirinkimo dokumente – Liturginėje konstitucijoje *Sacrosanctum Concilium* (priimtoje 1963 m.). Šią reformą įgyvendinti Lietuvoje sovietų valdžia leido, nes valstybinis aparatas buvo įsitikinęs, kad liturginių apeigų reformavimas dėl skeptiško daugumos dvasininkų nusistatymo šiuo klausimu netaps religinės veiklos aktyvėjimo priežastimi¹¹. Todėl buvo gautas sovietų valdžios sutikimas oficialiai išleisti liturginei reformai reikalingą literatūrą lietuvių kalba; tuo pat metu valdžia šiek tiek susilpnino ir pastoracinės veiklos kontrolę (nors bandymai legaliai spausdinti katechetinio ar teologinio pobūdžio literatūrą ir toliau buvo atmetami)¹². Tačiau ši liturginių apeigų atnaujinimo idėja sukėlė valdžiai nelauktą kai kurių dvasininkų reakciją: dvasininkai reikalavo ir kitų reformų bei iškėlė būtinybę imtis naujų, įvairiapusiškesnių priemonių tiems pokyčiams Bažnyčioje vykdyti. Antai vysk. Liudvikas Povilonis teigė, kad „Lietuvoje svarbiausias rūpestis turi būti ne liturginė reforma, o kunigijos ateitis“¹³. Kun. Stasys Mažeika sutiko, kad ši reforma yra reikalinga, tačiau, pasak jo, „ji turi eiti išvien su kunigo gyvenimo reforma“¹⁴ ir jai „reikia gero paruošimo: per mokyklas, per spaudą [oficialiajai Bažnyčiai tai buvo neprieinama. – E. J.]“¹⁵. Tokį liturginės reformos, kaip neatsiejamą nuo kitų Bažnyčios gyvenimo reformų dalies, suvokimą daugiausia nulėmė Susirinkimo priimta liturgijos atnaujinimo traktuotė. Liturginėje konstitucijoje buvo nurodyta, kad liturgija yra „Bažnyčios gyvenimo viršūnė ir versmė“, o jos atnaujinimo tikslas – aktyvus ir pilnas dalyvavimas apeigose¹⁶, taigi Bažnyčios vidaus gyvenime šis atsinaujinimas turėjo pabrėžti krikščioniškojo tikinčiųjų gyvenimo ugdymo būtinybę. Visuomeniniame gyvenime liturgijos reformavimas turėjo suaktyvinti Bažnyčią kaip

bendruomenę ir padidinti jos vaidmenį visuomenėje, o tai neišvengiamai kirtosi su sovietų valdžios laikysena Bažnyčios atžvilgiu.

Taigi Susirinkimo iškelta atsinaujinančios Bažnyčios samprata, kurios esmę sudaro aktyvus, tikėjimu besiremiantis gyvenimas, Lietuvos Katalikų Bažnyčios raidoje stiprų atgarsį sukėlė jau liturginės reformos metu. „LKB kronikos“ leidėjai, žvelgdami iš beveik dviejų dešimtmečių perspektyvos, Lietuvos Katalikų Bažnyčios atgimimo pradžią datavo 1964–1965 m., nes, anot jų, būtent tuomet kunigai pradėjo aktyviai veikti¹⁷. Tačiau kalbant apie atsinaujinimo procesų įtaką katalikiškojo pasipriešinimo kilimui reikia pabrėžti, kad šią įtaką tiesiogiai nulėmė ar prie jos įtvirtinimo prisidėjo kiti Susirinkimo priimti nutarimai (tam sąlygas palengvino ir tas faktas, jog Susirinkimo nutarimai sovietų valdžios leidimu oficialiai buvo išspausdinti kartu su liturginei reformai reikalinga literatūra).

Kunigų vaidmuo Bažnyčios atsinaujinimo procese ir pasipriešinimo formavimasis. Vatikano II Susirinkimas, pabrėždamas Bažnyčios bendruomeninį (ne tik institucinį) pobūdį, priimtuose dokumentuose vis dėlto akcentavo hierarchijos vaidmens svarbą Bažnyčios atsinaujinimo procese. Dekrete dėl pasauliečių apaštalavimo *Apostolicam Actuositatem* pasauliečių apaštalavimas įvardytas kaip sąlyga veiksmingam Bažnyčios apaštalavimui, bet šis pasauliečių veikimas turėjo būti skatinamas ir reguliuojamas hierarchijos¹⁸. Dekrete dėl kunigų tarnybos ir gyvenimo *Presbyterorum Ordinis* pabrėžta, kad kunigų „pareigos nesiriboja rūpinimusi pavieniais tikinčiaisiais, bet apima ir tikrai krikščioniškos bendruomenės kūrimą“, tokios bendruomenės, kuri rūpintųsi ne tik savo nariais, bet ir skleistų tikėjimą už savo ribų¹⁹. Taigi Susirinkimas iškėlė kunigų atsakomybės vadovaujant Bažnyčios atsinaujinimui bendruomenėse klausimą, ir toks dvasininkijos veiklos traktavimas plačiai nuskambėjo Lietuvoje.

1978 m. kunigams skirtame savilaidos leidinyje „Tiesos kelias“ buvo paskelbtas straipsnis „Atsinaujinimo Bažnyčioje teikiamos galimybės ir rizika“. Straipsnį pasirašęs „Jūsų Vyskupas“, kreipdamasis į Lietuvos kunigus, tiesiogiai nurodė, kad „Vaticanum II pradėtas pasauliečių iškėlimas ir įjungimas į aktyvią bažnytinę veiklą bus nesėkmingas ir bergždžias, jei mes jų nepamokysime ir neišmokysime“²⁰. 1979 m. „Tiesos kelyje“ buvo pabrėžta, jog „atsinaujinimas turi prasidėti nuo dvasiškių“, ir „tik tada atsinaujins visi jos [Bažnyčios. – E. J.] nariai“²¹. 1973 m. kun. Sigitas Tamkevičius, pateikdamas pastabas vysk. L. Povilonio ganytojinio laiško dėl Šventųjų Metų, kurie turėjo simbolizuoti Bažnyčios dvasinį atsinaujinimą, projektui, pabrėžė: „[...] jeigu norime, kad tikintieji atsinaujintų, reikia, kad jų vadai – vyskupai ir kunigai – būtų atsinaujinę, kitaip visos kalbos (ganytojiniai laišakai, pamokslai) bus vien tuščiažodžiavimas“²².

Dvasininkų vaidmens atsinaujinančioje bendruomenėje pabrėžimas Susirinkimo nutarimuose turėjo įtakos Lietuvoje vykstantiems procesams. Kunigų veikla septintajame dešimtmetyje suaktyvėjo, apėmė naujas ir veiksmingesnes pasipriešinimo sovietinei sistemai formas. 1968 m. prasidėjo organizuota kunigų pareiškimų rašymo kampanija (1968–1974 m. Lietuvos kunigai parengė net 21 kolektyvinę peticiją²³), kuri vėliau peraugo į tikinčiųjų masinių pareiškimų siuntimą įvairioms valdžios instancijoms bei organizacijoms (1972 m. Lietuvos katalikų memorandumą SSKP CK generaliniam sekretoriui pasirašė jau 17 tūkst. tikinčiųjų). Kunigai buvo ir aštuntajame dešimtmetyje pasirodžiusios pagrindinio katalikiškos periodikos („LKB kronikos“, „Aušros“, „Dievo ir Tėvynės“, „Tiesos kelio“, „Ateities“) leidimo iniciatoriai, redaktoriai ir leidybos darbų organizatoriai, nors nuo pat savilaidos pradžios į šį pagrindinį darbą buvo įtraukiami pasauliečiai bei vienuolių atstovai. Sąlyginai būtų galima išskirti tik 1977 m. pasirodžiusį katalikišką periodinį leidinį „Rūpintojėlis“, kurio išlei-

dimo idėją iškėlė ir įgyvendino pranciškonė Ada Urbonaitė, tačiau ir prie „Rūpintojėlio“ leidimo aktyviai prisidėjo kunigai, o vienas jo bendraleidėjų kun. Juozapas Šalčius A. Urbonaitės buvo apibūdintas kaip „žurnalo krikštaitėvis ir išlaikytojas“²⁴.

Lietuvoje konkretų pavidalą greitai įgijo Susirinkimo iškeltas raginimas kunigams veikti kartu ir tam reikalui puoselėti įvairias tarpusavio bendravimo formas²⁵: 1966–1968 m. pradėta organizuoti slaptus kelių vyskupijų kunigų bendrus susirinkimus, kurie ilgainiui virto atskirų vyskupijų kunigų susirinkimais. Antai Vilkaviškio vyskupijos pasitarimuose, pasak vieno iš jų dalyvio kun. Prano Račiūno, buvo svarstomos aktualios to meto Bažnyčios gyvenimo problemos, jų iniciatyva suorganizuotas kolektyvinių pareiškimų rašymas, misijų vykdymas, slaptas kunigų ruošimas, savilaidos leidinių (tarp jų ir periodinių) leidyba²⁶.

Taigi kalbant apie kunigų aplinkoje brendusią aktyvios veiklos, nukreiptos prieš sovietų valdžios vykdomus persekiojimus, idėją, būtina pažymėti, kad šiai idėjai įgaunant konkrečias raiškos formas didelę įtaką turėjo Susirinkimo iškeltas Bažnyčios atsinaujinimo principas. Ryškiausiu tokio poveikio pavyzdžiu tapo 1979 m. Lietuvoje pradėtos kurti kunigų tarybos, kurias Susirinkimo dokumentuose buvo numatyta ir raginta steigti kiekvienoje vyskupijoje. Nors Susirinkimas detaliau neaptarė tarybų veiklos pobūdžio ir tikslų, tačiau, kaip rašė „LKB kronika“, Lietuvoje „kunigai su džiaugsmu išklausė apie šias tarybas kelias Vatikano radijo laidas, įnešusias rūpimu klausimu daug šviesos“²⁷, o „Tiesos kelio“ leidėjai pabrėžė: „[...] mes su šviesiomis viltimis sutinkame kuriamas Kunigų tarybas Lietuvos vyskupijose“²⁸. Susirinkimas šių institucijų kūrimu siekė paskatinti kunigus labiau įsitraukti į diecezijos ganytojinę veiklą ir, suteikdamas jiems platesnes iniciatyvos galimybes, plėtoti vyskupų (kurie turėjo vadovauti taryboms) ir kunigų bendradarbiavimą sprendžiant Bažnyčios problemas. Tuo tarpu Lietuvos Katalikų Bažnyčio-

je kunigų tarybų kūrimo idėjos rėmėjai tokių Susirinkimo nutarimų įgyvendinimą visų pirma laikė galimybe sutrukdyti sovietų valdžiai administruoti Bažnyčios veiklą ir neleisti jos kishi- mąsi į Bažnyčios vidaus reikalus maskuoti „savarankiškais“ vyskupijų valdytojų ar administratorių veiksmams. „LKB kronikoje“ buvo pabrėžiama, kad „veikiant Kunigų taryboms, vyskupas ar vyskupijos valdytojas lengviau galėtų spirtis prieš šią [sovietų valdžios. – E. J.] prievartą“, o „visa, kas iki šiol buvo daroma slapta, turėtų išeiti į dienos šviesą“²⁹.

Sovietų valdžios verčiami beveik visi pareigas einantys Lietuvos ordinarai, išskyrus Telšių vyskupijos valdytoją, kunigų tarybų sukūrimo idėjai nepritarė (išstremti vyskupai davė sutikimus organizuoti šias tarybas)³⁰. Susidarius tokiai padėčiai, kunigų tarybos pradėjo funkcionuoti kaip pagrindinės Bažnyčios dalis. Ordinarų atsisakymas pripažinti tikrąsias šių tarybų funkcijas bei tikslus ir tarybų veikla pagrindyje nulėmė tą faktą, jog katalikiškajame pasipriešinimo judėjime šių institucijų funkcijos pamažu buvo transformuojamos. Antai „Tiesos kelyje“ kunigų tarybos vertintos kaip galimybė suvienyti katalikišką „partizaninę nesukontroliuojamą ir nesuvaldomą veiklą“³¹.

1968 m. pasirodžius pirmiesiems kunigų pareiškimams sovietų valdžiai dėl tikėjimo varžymo Lietuvoje, anot „LKB kronikos“, daugelis kunigų bei tikinčiųjų ne tik pritarė minčiai, jog dėl tikėjimo reikia kovoti, bet ir apgailestavo, kad per ilgai buvo laukta ir nieko neveikta³². Taigi Susirinkimo paskelbtos idėjos, pasiekusios persekiojamą Lietuvos Katalikų Bažnyčią, įgydavo ir kitokį atspalvį: aktyvėjanti kunigų veikla atnaujinant Bažnyčios gyvenimą įtvirtino septintajame dešimtmetyje plačiau įsivyravjančią mintį, kad „negalima sėdėti susidėjus rankas, nes sovietinė valdžia visus uždusins“³³. Sovietų valdžios vykdomiems varžymams besipriešinanti pagrindinė Bažnyčia ir funkcionavo remdamasi Susirinkimo priimta atsinaujinančios Bažnyčios idėja. Antai išstremti vyskupai Vincentas Sladkevičius ir Julijonas Steponavi-

čius, kurių represavimas reiškė naują pagrindinės Bažnyčios raidos etapą, bei kiti vyskupai, pasirinkę ne tokį atvirą pasipriešinimo būdą, pritarė periodinei katalikiškai savilaidai ir ją rėmė, o tai atitiko vyskupams Susirinkimo iškeltus reikalavimus ne tik skleisti krikščionybės doktriną, bet ir raginti tikinčiuosius ją ginti bei platinti. (Tiesa, dvasininkų veiklos aktyvėjimas įgydavo ir kitokį pobūdį: antai LKP Šiaulių rajono komitetas 1965 m. užfiksuoja faktą, jog kun. Bunkus prašėsi priimamas į profsajungos narius, o kun. Pranskus norėjo kolūkyje dirbti buhalteriu, vertino kaip stengimąsi įvairiais būdais išlaikyti ar sustiprinti Bažnyčios įtaką vietos gyventojams³⁴.)

Pasauliečių vieta atsinaujinančioje Bažnyčioje ir pasipriešinimo raidoje. Susirinkimo priimtoje dogminėje konstitucijoje apie Bažnyčią *Lumen Gentium* įtvirtinant naują Bažnyčios sampratą, daug dėmesio skirta ir pasauliečio vietai Bažnyčioje apibūdinti. Susirinkimas atmetė vyravusią sampratą, kad pasauliečiai Bažnyčioje yra pasyvi, neiniciatyvi, neveikli masė, kuri tėra kunigų pastoracinės veiklos objektas ir neprisiima jokios atsakomybės už Bažnyčios padėtį³⁵. Ši nauja samprata įtvirtinta ir kituose Susirinkimo dokumentuose, o pasauliečių apaštalavimui skirtas net atskiras dekretas (*Apostolicam Actuositatem*, priimtas 1965 m.). Juose Susirinkimas tiesiogiai nurodė: „Bažnytinėse bendruomenėse jų [pasauliečių. – E. J.] veikla tokia reikalinga, kad be jos net ganytojų apaštalavimas dažniausiai negali pasiekti savo galutinio tikslo“³⁶. Be to, plačiai aptartas pasauliečių vaidmuo šalyse, kur Bažnyčios veiklos laisvė varžoma, pabrėžiant, kad tokiomis sąlygomis Bažnyčios veikimas be pasauliečių yra sunkiai įmanomas³⁷.

Susirinkime įtvirtintas reformuotas pasauliečio vaidmens nusakymas sukėlė stiprų atgarsį Lietuvoje. Septintajame dešimtmetyje išryškėjo tokia tendencija: pasauliečiai, perimdami naują Bažnyčios sampratą, pamažu aktyviai įsitraukė į Bažnyčios veiklą (tokį procesą dau-

giausia inicijavo ir skatino kunigai). „Tiesos kelio“ leidėjai pasauliečių pasyvumą tiesiai įvardijo kaip vieną iš priežasčių, kodėl „mūsų tauta, gindama savo tikėjimą ir moralines vertybes, parodė tokį mažą atsparumą prieš ateistų moralinį spaudimą“ ir kodėl „ir dabar kunigo pastangos dažnai pasilieka tik dykumoje šaukiančiojo balsas“³⁸. 1970 m. KGB Kauno miesto skyrius, konstatavęs religinės veiklos aktyvumą, pabrėžė, kad, „kaip rodo gaunami duomenys, dvasininkai pradeda veikti religinių fanatikų iš pasauliečių tarpo rankomis“³⁹. KGB Šakių rajono poskyris tų metų pabaigoje pranešė: 1970 m. dvasininkai „ypatingo aktyvumo tarp tikinčiųjų nerodė, o naudojo asmenis iš buvusių vienuolių ir fanatiškai tikinčiųjų tarpo siekdami pritraukti jaunimą į bažnyčias patarnauti. Užfiksuota atvejų, kai kunigai ragino mokytojus mokyti vaikus katekizmo. Anot kunigų, ši kategorija asmenų gali greitai ir sėkmingai parengti vaikus pirmosios komunijos priėmimui“ (sovietų saugumas Šakių rajone 1970 m. nustatė du atvejus, kai bažnyčiose vaikus tikėjimo žinių mokė mokytojai)⁴⁰. Didėjantį katalikų pasauliečių aktyvumą, jų išitraukimą į Bažnyčios gyvenimą rodė ir KGB pastangos telkti agentūrą iš pasauliečių, tuo siekiant labiau kontroliuoti dvasininkų veiklą. Antai KGB Alytaus rajono poskyrio vadovas, apžvelgdamas poskyrio operatyvinį darbą 1971 ir 1972 m., nurodė, kad „ateityje yra būtina ir tikslinga įgyti agentūros iš pasauliečių, palaikančių ryšius su kulto tarnautojais“⁴¹ (1970 m. KGB Alytaus poskyrio agentūrą, dirbančią su dvasininkais, sudarė 4 kunigai ir 3 pasauliečiai⁴²).

Taigi pasauliečiai aktyviai išitraukė į pastoracinį darbą, kuris totalitarinėje sovietinės valstybės sistemoje tapo sudedamąja katalikų pagrindinės veiklos dalimi. Tokie pokyčiai sudarė sąlygas ir didesnei pasauliečių daliai išitraukti į katalikiškosios savilaidos darbą, nors pasauliečiai pagrindžio religinės spaudos leidyboje aktyviai dalyvavo nuo pat jos atsiradimo. Štai Panevėžio vyskupijos kunigai, atsakydami į 1974 m. rugsėjį pasirodžiusį anoniminių

laišką, kuriame buvo smerkiama „reakcinga“ Bažnyčios veikla, pabrėžė, kad pasauliečiai „mums parūpindavo maldaknygių, katekizmų ir religinės literatūros, [...] atmesk jų darbą – ir didžiulė parapija liks su keliolika maldaknygių, visiškai be katekizmų“⁴³. Periodinėje savilaidoje pasigirsdavo minčių, jog ir masiniai protestų pareiškimai bei „LKB kronika“ yra ne tik kunigų darbas, tai – „galingas ir vis drąsėjantis tikinčiųjų pasauliečių protestas prieš jų teisių varžymą“⁴⁴ (simboliška tai, kad „LKB kronikos“ leidimo idėją iškėlė dvasininkai, o ją įgyvendinti ir pirmą numerį išleisti kun. S. Tamkevičiui padėjo pasaulietis Petras Plumpa ir Šv. Šeimos kongregacijos sesuo Genovaitė Navickaitė).

Susirinkimo įtvirtintos naujos Bažnyčios sampratos įtaka pagrindinės Bažnyčios raidai rodė kylantį tikinčiųjų religinį sąmoningumą, jų prisiimamą atsakomybę už Bažnyčios padėtį. Tokiame kontekste galima tyrinėti ir vieną būdingiausių pagrindinės Bažnyčios aspektų – pagrindinę (dar vadinamą neakivaizdine) seminariją. Dekrete dėl kunigų ugdymo *Optatum Totius* Susirinkimas pabrėžė, kad kunigystės ugdymas yra visos krikščionių bendruomenės pareiga ir rūpestis⁴⁵. Tokia kunigų rengimo problemos formuluotė Lietuvos Katalikų Bažnyčiai buvo ypač aktuali, ir 1970–1972 m. Lietuvoje pradėta organizuoti pagrindinę seminariją. Tai buvo atsakas į sovietų valdžios vykdytą oficialiai veikusios kunigų seminarijos įvairiapusį ribojimą. Marijonas kun. P. Račiūnas, kuris, marijonams ir jėzuitams perėmus vadovavimą slaptam kunigų rengimui, buvo vienas pagrindinių šio darbo organizatorių, teigė, kad pirmutinis pagrindinės kunigų seminarijos klausimą iškėlė pas jį atvykęs pasaulietis P. Plumpa⁴⁶. Apie kun. Juozo Zdebskio 1971 m. įgyvendintą pagrindinės kunigų seminarijos idėją kun. P. Račiūnas rašė: „Atsirado būrys jaunuolių, kurie patys ėmė studijuoti kolektyviai teologiją. [...] Juos globoti ėmėsi kun. J. Zdebskis ir manė, kad tokiu būdu galės būti kolektyviai ruošiami kunigai“⁴⁷ (vienas šios seminarijos organizatorių ir dėstytojų Jonas Stašaitis atsimini-

muose rašė, kad būtent kun. J. Zdebskis, atrinkęs kandidatus, subūrė pirmuosius pagrindinio seminaristus⁴⁸). Didelį pasauliečių vaidmenį įsteigiant pagrindinę seminariją pabrėžė ir „LKB kronikos“ leidėjai, paminėdami, kad jos „įkūrimo iniciatoriais buvo sovietinės valdžios į oficialiąją seminariją neprileisti jaunuoliai“⁴⁹. Be to, „LKB kronikoje“ irgi buvo išsakyta mintis, kad šiuo Bažnyčiai gyvybiškai svarbiu klausimu, t. y. kunigų rengimu, Lietuvoje turi rūpintis visi – tiek vyskupai, tiek kunigai, tiek tikintieji⁵⁰.

Susirinkimo iškelta pasauliečių aktyvaus įsitraukimo į Bažnyčios veiklą idėja ryškiausią formą įgijo septintojo dešimtmečio pabaigoje kilusiame Eucharistijos bičiulių sąjūdyje (dokumente *Apostolicam Actuositatem* Susirinkimas buvo pabrėžęs Eucharistijos svarbą pasauliečių gyvenime). 1969 m. Eucharistinio Jėzaus kongregacijos sesuo Jadvyga Stanelytė, gavusi ištremtų vyskupų V. Sladkevičiaus ir J. Steponavičiaus, kurie šią kongregaciją globojo nuo 1968 m., leidimą, kongregacijos įkūrėjo jėzuito Pranciškaus Masilionio palaikoma bei skatinama subūrė Eucharistijos bičiulių sąjūdį⁵¹. Šis sąjūdis, išplitęs daugelyje Lietuvos vietovių, apėmė plačius pasauliečių sluoksnius (nors daugiausia orientuotasi į jaunimą); žmonės stėjo į slaptus būrelius ir juose studijavo Bažnyčios ir Lietuvos istoriją, krikščionybės doktrinos pagrindus, psichologiją, gilinosi į asmenybės ugdymo problemas. Buvo rengiamos slaptos uždaros rekolekcijos jaunimo ir suaugusiųjų grupėms. Dvasingumo ir sąmoningumo ugdymas Eucharistijos bičiulių sąjūdyje turėjo paskatinti pasauliečius aktyviau bei plačiau įsitraukti į Bažnyčios gyvenimą. „Tiesos kelias“ rašė, kad Eucharistijos bičiuliai „stengiasi geriau pažinti savo luomo pareigas ir jas uoliau atlikti“⁵². Sąjūdžio dalyviai ne tik organizavo studijas ir dvasines pratybas pagrindyje, bet ir aktyviai įsiliejo į judėjimą už Bažnyčios teises (Eucharistijos bičiulių įstatuose net buvo pabrėžta, kad „reikia iš naujo atgaivinti pirmųjų krikščionių dvasią“⁵³). Jų iniciatyva ir su jų

pagalba buvo atstatytas sunaikintas Kryžių kalnas, statomi ir atstatomi kryžiai pakelėse, organizuojamos maldininkų atgailos kelionės. Taigi vienas pagrindinių šio sąjūdžio tikslų – katalikiškosios tradicijos atgaivinimas – buvo traktuojamas kaip glaudžiai susijęs su pasauliečių įsitraukimu į Bažnyčios veiklą (nors Eucharistijos bičiulių sąjūdžiui ir toliau vadovavo jo organizatorė vienuolė J. Stanelytė), o tai rodė, kad Lietuvoje plinta Susirinkimo įtvirtinta Bažnyčios samprata.

Pasauliečius aktyviau įsitraukti į Bažnyčios gyvenimą bei katalikiškojo pasipriešinimo judėjimą skatino ir tai, jog Susirinkimas, siekdamas Bažnyčios veikimą suderinti su šiuolaikinių visuomenių poreikiais, daug dėmesio skyrė tautiniam Bažnyčios veiklos aspektui. Susirinkimas pareiškė, kad krikščionių bendruomenė, „pasipuošusi savo tautos kultūriniais turtais, tebūnie giliai įsišaknijusi žmonėse“⁵⁴. Pabrėžiant, kad pasaulietiniai uždaviniai ir kūryba (nors ir ne vieninteliai) tiesiogiai priklauso pasauliečių veiklos laukui⁵⁵, dar kartą akcentuota mintis, jog pasauliečių veikla neturi apsiriboti tik religiniais reikalais, bet apimti ir „žemiškojo gyvenimo“ atnaujinimo darbą, siekiant suderinti šį gyvenimą su krikščionybės principais. Tokios Susirinkimo paskelbtos idėjos įtvirtino Lietuvoje vyravusią tendenciją, kurios esmė ta, kad katalikybė buvo glaudžiai siejama su tautiškuo idėja ar net traktuojama kaip viena pagrindinių tautiškumo išlaikymo sąlygų. „LKB kronika“ 1978 m. rašė: „Vieši ir drąsūs kunigų pasisakymai aktualiausiais dabarties klausimais yra geri ženklai, liudijantys, kad Lietuvos Kat. Bažnyčia yra pajėgi atsinaujinti ir vadovauti tautos atgimimui“⁵⁶. Tačiau jau kitais metais „LKB kronikos“ publikacijoje „Prikelkime Lietuvą“ buvo išsakyta mintis, jog „išgelbėti mus nuo pražūties gali tik visos tautos dvasinis atgimimas“⁵⁷; tuo tarsi nurodyta, kad tautinis klausimas yra susiejamas su atsinaujinančios Bažnyčios idėja, t. y. ir su reikalavimu platiems pasauliečių sluoksniams aktyviai vykdyti naujai nusakytas jų pareigas. Pasauliečių dalyva-

vimas sprendžiant visuomenės gyvenimo problemas, tarp kurių tautinis klausimas per visą sovietų okupacijos laikotarpį išliko vienas svarbiausių bei opiausių, įgydavo įvairias formas. Štai 1974 m. pabaigoje KGB Lazdijų rajono poskyris pranešė, kad 1974 m. rajone „nacionalistiniai elementai“ pradėjo remontuoti senus religinius paminklus ir atstatyti „ideologiškai žalingus nacionalistinius“ užrašus; saugumiečių manymu, tokią jų veiklą paskatino „reakcinė katalikų dvasininkija“⁵⁸. 1969 m. KGB Kauno miesto skyrius atskleidė „Krikščionių demokratų sąjungą“, kurios nariai išplatino daug antisovietinių dokumentų⁵⁹. Vis dėlto prie tautinio klausimo sprendimo daugiausia prisidėjo kunigai. Antai 1979 m. „Rūpintojėlyje“ buvo teigiama, kad „mūsų dabartinėse sąlygose niekas tiek daug nepatarnauja lietuvių tautai, kaip geras kunigas“, kuris „palaikydamas tautoje gyvą tikėjimą, drauge kelia ir jos moralę“⁶⁰.

Susirinkimo priimtas naujas pasauliečių vaidmens Bažnyčioje vertinimas tapo ir vienu svarbiausių argumentų, kuriais tiek pasauliečiai, tiek dalis kunigų pagrindė reikalavimą dvasininkijai aktyviai, nepaisant sovietų valdžios varžymų, rūpintis Bažnyčios reikalais. Remiantis Susirinkimo priimtais dokumentais, paklusnumo principas Bažnyčioje jau buvo traktuotas ne tik kaip pasauliečių paklusnumas hierarchijai, bet ir kaip hierarchijos paklusnumas pasauliečiams: „Turimos žinios, kompetencija ir prestižas pasauliečiams leidžia, o kartais net juos įpareigoja pareikšti savo nuomonę apie dalykus, liečiančius Bažnyčios gerovę“⁶¹. Be to, Susirinkimas nurodė, kad hierarchija turi ne tik išklausti pasauliečių patarimų, bet ir naudotis jais savo darbuose. Taip suvokdami pasauliečių santykius su hierarchija aktyvūs kunigai ragino tiek vyskopus, tiek eilinius kunigus, nepaisant sovietų valdžios varžymų, vykdyti savo pareigas ir kovoti dėl Bažnyčios teisių. Analogiškai pasauliečių reikalavimai ryškiausią formą pasipriešinimo raidoje įgijo 1976 m. pasirodžiusiame leidinyje „Laisvės šauklys“, kurio vienas iš tikslų buvo stiprinti dvasininkų ir

pasauliečių santarvę. „Laisvės šauklio“ leidėjai programinėje publikacijoje rašė: „[...] mes vadovausimės Vatikano II Susirinkimo priimtu „Dekretu apie pasauliečių apaštalavimą“, kuriame pasauliečiai traktuojami pilnateisiais Bažnyčios nariais, o dvasininkai įpareigoti [...] su atidumu Kristuje ir tėviška meile svarstyti pasauliečių pateiktus projektus, sugestijas, norus, pagarbiai pripažinti tą tikrąją laisvę, priklausančią kiekvienam šiame pasaulyje“⁶² (nors nė viename iš penkių šio leidinio numerių nebuvo tiesiogiai pateikta jokių pasiūlymų ar patarimų aktualiais Bažnyčios klausimais).

Vienuolijų atsinaujinimo poveikis pasipriešinimo judėjimui. Septintojo dešimtmečio viduriu galima datuoti pagrindinių Lietuvos vienuolijų atsinaujinimą; tada jos sėkmingai plėtojo savo veiklą pagrindyje ir aktyviai ėmėsi spręsti iškilusias Bažnyčios problemas. Vienas svarbiausių šį procesą inspiravusių veiksnių buvo Vatikano II Susirinkimo priimti nutarimai bei kiti Šventojo Sosto dokumentai, kuriais remdamosi vienuolijos iš naujo apsvarstė savo konstitucijas ir instrukcijas. Bendri vienuolinio gyvenimo ir drausmės pritaikymo dabarties laikams bei atsinaujinimo principai buvo nurodyti Susirinkimo 1965 m. priimtame dekrete dėl vienuoliškojo gyvenimo tinkamo atnaujinimo *Perfectae Caritatis*. Susirinkimas laikėsi nuostatos, jog vienuolijos turi dalyvauti Bažnyčios gyvenime, ir pabrėžė, kad jos „deramai tesupažindina savo narius su šių laikų žmonių būkle bei Bažnyčios reikmėmis“, tada galės sėkmingiau ir efektyviau įsitraukti į Bažnyčios veiklą⁶³.

Nors pagal Vatikano II Susirinkimo dvasią moterų vienuolijų (toliau kalbėsime tik apie jas) įstatai buvo atnaujinti tik atkūrus Lietuvos valstybingumą, tačiau, kaip teigia kun. P. Račiūnas, globojęs slaptai veikusias moterų vienuolijas, jų vadovės su tokiais Susirinkimo nutarimais buvo supažindintos septintajame dešimtmetyje, kai vienuolijų konstitucijos bei instrukcijos ir buvo pritaikytos Susirinkimo reikalavimams⁶⁴. Šis procesas ne tik atspindėjo

Susirinkimo nutarimų įgyvendinimo šioje Bažnyčios struktūroje pradžia, bet ir tapo vienuolių veiklos atnaujinimo elementu. Kun. P. Račiūnas net tiesiogiai nurodė, kad iki 1965 m. vienuolinis gyvenimas Lietuvoje buvo tarsi paralyžuotas⁶⁵. Tuo tarpu Susirinkimo nutarimų veikiamos vienuolijos septintojo dešimtmečio viduryje vis plačiau ir įvairiapusiškiau ėmė ištraukti į apaštalinį darbą, tapo aktyvia pagrindinės Bažnyčios struktūros dalimi. Antai KGB įgaliotinis Kauno mieste 1965 m. pranešime pabrėžė, kad „neigiamą įtaką tam tikroms gyventojų grupėms ir toliau daro reakcinė dvasininkijos dalis, kuri pastaraisiais metais, vykdydama ideologiškai kenksmingą veiklą, stengiasi plačiau panaudoti savo aktyvą iš vienuolių tarpo“⁶⁶. KGB Šakių rajono poskyris 1971 m. ataskaitoje rašė: „Rajono reakcinė dvasininkija įstatymo iš esmės nepažeidė. [...] Turimais duomenimis, vaikus religijos mokė fanatiškai tikinčios vienuolės. Duomenų apie kunigų dalyvavimą vaikų mokyme negauta“⁶⁷. „LKB kronikos“ leidėjai, 1977 m. aptardami religinio gyvenimo Sovietų Sąjungoje problemas, teigė, kad „daugumai Latvijos moterų vienuolynų trūksta apaštalavimo dvasios“, jų narės „beveik ne Katechizuoja vaikų, neįsijungia į pastoracinį darbą“. Toliau „LKB kronikos“ leidėjai, lyg žvelgdami į to priežastis, pažymėjo, kad „jos nėra išstudijavę Vatikano II Susirinkimo nutarimų ir nesirūpina jų vykdyti“⁶⁸.

Kun. P. Račiūno teigimu, moterų vienuolijos Lietuvoje kasmet Katechizuodavo apie 10 tūkst. vaikų, aktyviai dalyvaudavo misijų veikloje; be to, sovietų okupacijos laikotarpiu (iki 1988 m.) jos parengė daugiau kaip 2 tūkst. pavadinimų knygu, tarp jų ir išverstų iš kitų kalbų ar originaliai parašytų⁶⁹. Istorikė Regina Laukaitytė, apžvelgdama vienuolių raidą sovietmečiu, aktyvų vienuolių dalyvavimą pagrindžio spaudos leidyboje aiškino būtent tuo, kad leisti spaudą galėjo tik išsilavinę, Vatikano II Susirinkimo reformas išmanantys asmenys⁷⁰. Vienuolijos, kurios gyvavo kaip pagrindinės Bažnyčios elementas, atsinaujinimo proceso vei-

kiamos ištraukė ir į atvirą katalikiškojo pasipriešinimo judėjimą. Antai Šv. Marijos Tarnaičių kongregacijos sesuo Z. Peknieriūtė, siekdama Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčios sugrąžinimo tikintiesiems, net 19 kartų organizavo parašų rinkimo akcijas visoje Lietuvoje (už tai ji 11 kartų buvo tardoma sovietų saugumo)⁷¹. KGB nagrinėjant Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto nariams iškeltas bylas ir vykdant su jomis susijusį profilaktinį darbą, buvo patikrinta ir kai kurių moterų vienuolių veikla.

Taigi Susirinkimo priimti nutarimai turėjo įtakos ir vienuolių gyvenimo vidaus pokyčiams, nulėmusiems šios pagrindinės Bažnyčios dalies stiprėjimą sovietų okupacijos sąlygomis. Susirinkimo dokumentuose buvo pabrėžta, kad vienuolių prisitaikymas prie epochos reikalavimų ir atsinaujinimas daug priklauso nuo tinkamo jų narių išsilavinimo⁷². Todėl Lietuvoje susirūpinta vienuolių parengimu vienuoliniam gyvenimui bei apaštalavimui: buvo sudaryta teologinių žinių programa ir 1979 m. Vargdienių kongregacijos seserys kartu su marijonais pradėjo organizuoti teologines studijas (dar vadinamas „katakombų universitetais“) visų Lietuvos vienuolių seserims⁷³.

SUSIRINKIMO NUTARIMŲ DĖL ATEIZMO IR TIKĖJIMO LAISVĖS ĮTAKA PASIPRIEŠINIMO RAIDAI

Susirinkimo įtvirtinta pozicija ateizmo ir persekiojamų Bažnyčių atžvilgiu. Popiežius Jonas XXIII 1962 m. paskelbtoje apaštalinėje Visuotinio Vatikano II Susirinkimo konstitucijoje *Humanae Salutis* nurodė, kad Bažnyčia turi veikti pakitusiame, greitai besivystančiame pasaulyje, kuriame iškilo ir „visai naujas, pasibaisėtinas reiškinys – kovingas ateizmas, užvaldęs daugelį tautų“⁷⁴. Ateizmo klausimas buvo aptartas 1965 m. Susirinkimo priimtoje pastoracinėje konstitucijoje apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje *Gaudium et Spes*; joje Bažnyčia savo poziciją šiuo klausimu deklaravo taip:

„Ateizmas priskirtinas prie opiausių mūsų me-
to klausimų ir turi būti nuodugniau išnagrinė-
tas“⁷⁵. Dokumente „kovingojo ateizmo“ sąvo-
ka pakeista „moderniu sisteminiu ateizmu“. Ja-
me rašoma: „Tokio mokslo sekėjai, paėmę į sa-
vo rankas valdžią, smurtingai puola religiją ir
ateizmo skleidimui, ypač auklėdami jaunimą, pa-
naudoja net viešosios valdžios turimas spau-
dimo priemones“⁷⁶.

Tačiau Susirinkimo priimti nutarimai ateiz-
mo klausimu nebuvo tik deklaratyvus pobū-
džio. Išsakyta Visuotinės Bažnyčios pozicija tu-
rėjo praktinį tikslą – suteikti aiškų pagrindą
valstybinio ateizmo persekiojamos Bažny-
čioms, tolesnei jų veiklai. 1964 m. spalio mėn.,
pastoracinės konstitucijos apie Bažnyčią šiuo-
laikiniame pasaulyje svarstymo metu, Susirin-
kimo plenumo kalbėjęs Vokietijos Augsburgio
vysk. Stimpfle ne tik pasmerkė marksistinį ateiz-
mą, bet ir nurodė, jog Bažnyčios Susirinkimas
turi duoti Tylos Bažnyčiai aiškų teologinį at-
sakymą dėl materializmo, kad persekiojami tikin-
tieji turėtų pagrindą atremti materializmo puolimus⁷⁷. Jugoslavijos vysk. Franicas pabrėžė,
kad Bažnyčia turi parodyti, kaip ji rūpinasi šių
dienų žmonių problemomis, ir kad tikintieji, ku-
rie yra ateistų kaltinami atgyvenusiu idėjų se-
kimu, turi iš Susirinkimo gauti naujos dvasios,
drąsos ir paguodos⁷⁸.

1965 m. Susirinkimo sekretoriatui buvo
įteiktas 450 Susirinkimo Tėvų (t. y. balso teisę
turinčių Susirinkimo dalyvių) pasirašytas pra-
šymas paskelbti atskirą specialią deklaraciją
ateistinio komunizmo klausimu. Taigi Vatikano
II Susirinkimas, dialogo su šiuolaikiniu pasau-
liu užmezgimą iškėlęs kaip vieną svarbiausių
savo tikslų, negalėjo neskirti ypatingo dėme-
sio sovietų valdžios persekiojamos Bažny-
čioms (nors konkrečių nutarimų šiais klausimais
dėl Visuotinių Susirinkimų pobūdžio ir kitų prie-
žasčių nebuvo priimta). Italų vysk. Barbieri net
pareiškė, kad daugelis tikinčiųjų pasipiktintų,
jei Bažnyčios Susirinkimas neturėtų drąsos
aiškiai pasmerkti mokslinį-teorinį ir praktinį-ma-
terialistinį ateizmą⁷⁹. Didelį vaidmenį spren-

džiant persekiojamų Bažnyčių klausimą suvai-
dino ir pačių persekiojamų bendruomenių at-
stovai. Susirinkimo diskusijose dėl Bažnyčios
veiklos šių dienų pasaulyje aktyviai dalyvavęs
Krokuvos vysk. Karolis Wojtyla išreiškė pa-
geidavimą, kad ypatingas dėmesys būtų at-
kreiptas į sąlygas tų kraštų, kuriuose religija
yra persekiojama⁸⁰. 1963 m. balandžio mėn. iš
įkalinimo paleistas Lvovo arkivysk. Josifas Sli-
pyj 1965 m. Susirinkimo posėdyje kalbėjo: „Vi-
suotinis Bažnyčios Susirinkimas tai [Bažnyčios
persekiojimus. – E. J.] privalo turėti prieš akis,
jei jis nenori atitrūkti nuo tikrovės. Susirinki-
mas tepakelia savo balsą, gindamas religiją
šiais skausmo kupiniais laikais. Susirinkimo tė-
vų veikla turi būti pritaikyta mūsų laikų reika-
lavimams. O mūsų laikai yra Bažnyčios prie-
spaudos laikai“⁸¹.

Persekiojamų Bažnyčių pozicijos turėjo įta-
kos ir sprendžiant kitas aktualias problemas.
Svarstant diakonato įsteigimo klausimą, itin ak-
tualų tiems kraštams, kuriuose persekiojant
Bažnyčią trukdytas ir kunigų rengimo darbas,
buvo atsižvelgta į sovietų okupuotų bei kon-
trolliuojamų kraštų vyskupų mintis, ir Susirin-
kimo nutarimais šis bažnytinės hierarchijos
laipsnis buvo atnaujintas.

**Tikėjimo laisvės principo ir teisės ginti šį
principą traktavimo poveikis pasipriešinimo
formavimuisi.** Vatikano II Susirinkimas, remda-
masis ankstesnių popiežių doktrinomis, tikėji-
mo laisvės principą įtvirtino atskira deklaraci-
ja *Dignitatis Humanae*. Joje nubrėžtas visuo-
tinis tikėjimo laisvės dėsnius skelbė ne tik as-
mens teisę į šią laisvę, bet ir religinių bendruo-
menų teisę savo tikėjimą nekliudomai viešai
skelbti žodžiu ir raštu, Bažnyčios laisvę iške-
liant kaip pagrindinį Bažnyčios ir pasaulietinės
valdžios santykių principą. Susirinkimas, atsi-
žvelgdamas į tai, kad ištisų bendruomenių
tikėjimo laisvė buvo varžoma valstybinės po-
litinės valdžios, net keliuose dokumentuose
aptarė ir teisę ginti šią laisvę bei ja rūpintis.
Pareiga rūpintis tikėjimo laisve buvo priskirta

piliečiams ir socialinėms grupėms, Bažnyčiai ir kitoms religinėms bendruomenėms. Pripažinęs veikimo laisvę kaip esminę ir neatimamą iš Bažnyčios, Susirinkimas dokumente *Gaudium et Spes* tiesiogiai pabrėžė, kad piliečiai turi teisę „ginti savo bei savo bendrapiliečių teises nuo valdžios piktnaudžiavimo, laikantis prigimtinio ir evangelinio įstatymo nubrėžtų ribų“⁸². Be to, Bažnyčiai buvo pripažinta teisė ne tik laisvai visur ir visuomet skelbti savo tikėjimą, doktriną apie visuomenę, bet ir „priimti moralinį sprendimą net politinės srities klausimais, kai to reikalauja pagrindinės asmens teisės arba sielų išganymas“⁸³. Susirinkimas reikalaujamos laisvės sąvokoje pabrėžė veikimo aspektą: nutarimais buvo akcentuotas Bažnyčios reikalavimas tikintiesiems „veiklos ir galimybės šiame pasaulyje statyti ir Dievo šventovę“⁸⁴. Iškeldamas tikėjimo laisvės svarbą, Susirinkimas dekretu dėl vyskupų pastoracinių pareigų bažnyčioje *Christus Dominus* atskirai paragino ypatingą dėmesį skirti tiems dvasiniams vadovams, kurie dėl tikėjimo yra šmeižiami, kalinami, kurių veikla varžoma ar kuriems iš viso neleidžiama atlikti savo tarnybos⁸⁵.

Taigi Susirinkimas, naujai įtvirtindamas tikėjimo laisvės principą ir iškeldamas būtinybę įvairiomis priemonėmis bei būdais ginti šią laisvę, visuotinės Bažnyčios mastu davė idėjinį pagrindą persekiojamų Bažnyčių veiklai. Tai sukėlė stiprų atgarsį ir Lietuvos Katalikų Bažnyčios pasipriešinimo raidoje. Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas 1978 m. susikūrė kaip bažnytinės hierarchijos dalies – kunigų – junginys, iškelęs tikslą ginti Bažnyčios teises. Komitetas 1978 m. lapkričio 13 d. kreipėsi į popiežių pirmuoju dokumentu, kuriame rašė: „[...] suvokdami savo atsakomybę prieš Dievą ir Bažnyčią, [...] mes, Lietuvos kunigai, ryžomės kalbėti ir ginti švenčiausios Bažnyčios ir tikinčiųjų teises [išskirta mano. – E. J.], nes mūsų tyla ir laukimas sudaro palankiausią dirvą ateistams griauti Bažnyčią iš vidaus ir išorės“⁸⁶.

Katalikiškajame pasipriešinimo judėjime įsivertino ir Susirinkimo nubrėžta tikėjimo laisvės

(taip pat Bažnyčios teisių) gynimo traktuotė. Jau aštuntojo dešimtmečio Lietuvos pagrindžio spaudoje gausu tokia traktuote besiremiančių apmąstymų. 1974 m. „LKB kronikos“ puslapiuose buvo teigiama, kad „iš ateistų negalima sulaukti nuolaidų derybų keliu – Lietuvos katalikai tiek turės laisvės, kiek jos išsikovos“. 1980 m. ši spauda atvirai rašė, kad „kunigui ginti Bažnyčios ir žmogaus teises – šventa pareiga“⁸⁷. Vladas Lapienis, 1976 m. parengtame laiške SSKP CK generaliniam sekretoriui Leonidui Brežnevui gindamas nuteistus nelegalios religinės literatūros leidėjus, teigė, kad „jie kalta tik dėl to, kad bandė atlikti krikščionišką pareigą – norėjo parūpinti maldaknygių tikintiesiems, kad apmalšintų tikinčiųjų dvasinį alkį“⁸⁸. 1977 m. jau teisiamas V. Lapienis, jam suteikus paskutinį žodį, taip pat išsakė tokią nuostatą: „[...] be pareigų valstybei, aš, kaip katalikas, turiu pareigų religijai ir Bažnyčiai, įpareigojančių mano sąžinę. Ginti tikinčiųjų ir Bažnyčios teises yra ne politika, o kiekvieno kataliko šventa pareiga“⁸⁹.

Taigi katalikiškasis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje Susirinkimo suformuluotą Bažnyčios teisių gynimo principą priėmė kaip savo veiklos idėjinį pagrindimą, netgi galima teigti, kad būtent remiantis šiuo principu ir kilo atvira katalikiška opozicija, 1968 m. prasidėjusi viešų pareiškimų rašymu sovietų valdžios institucijoms. Tokią Susirinkimo nutarimų įtaką patvirtina ir 1972 m. pradėjusi eiti „LKB kronika“ – viena būdingiausių organizuoto atviro pasipriešinimo veiklos formų. „Aušros“ leidėjai 1982 m. teigė, kad „„LKB Kronika“ – visų pirma religinės kovos metraštis“⁹⁰. Pasak pačios „LKB kronikos“ leidėjų, svarbiausias impulsas šiam periodiniam leidiniui atsirasti buvo 1970–1972 m. įvykę teismai, kurių metu už kunigiškų pareigų atlikimą (vaikų katechizavimą) buvo nuteisti kunigai Antanas Šeškevičius, J. Zdebskis ir Prosperas Bubnys⁹¹. 1-asis leidinio numeris buvo skirtas sovietų valdžios represiniams veiksams prieš kunigus (išskyrus straipsnį apie 1972 m. pradžioje už vaikų katechizavimą nuteistą K. Bau-

čiučaitę), o visi jame paskelbti pareiškimai nukreipti prieš šiuos valdžios veiksmus.

Vatikano II Susirinkimo kalbose buvo išsakyta bendra idėja, kad negana kovingąjį ateizmą pasmerkti ar ekskomunikuoti, o reikia tyrinėti ateizmo atsiradimo priežastis, studijuoti įvairias jo raiškos formas ir ieškoti būdų, kaip jį įveikti. Tokia laikysena ateizmo atžvilgiu ir tapo viena iš vyraujančių katalikiškajame pasipriešinimo judėjime; tai labiausiai atsispindėjo periodinės savilaidos raidoje. Antai kaip vieną iš savo tikslų leidinys „Dievas ir Tėvynė“ išskyrė siekimą „parodyti, kokia iš tikrųjų yra sovietinė bedievybė Lietuvoje, nes kol visapusiškai nepažinsime priešo, kova bus sunki, gal net bevaisė, nusineš daugybę aukų“⁹². Jaunimui skirtos „Ateities“ leidėjai, lygindami sovietinę sistemą su griuvėsiais, kreipimesi į skaitytojus rašė: „Kuo daugiau griuvėsių pamatysi, tuo darysis aiškesnė Lietuvos ateitis“⁹³. Taip besiklostančią padėtį patvirtino atskirų kunigų veikla ir pozicija šiuo klausimu. Antai LKP Molėtų rajono komitetas 1965 m. informavo Centro komitetą, jog kun. Bulika ir kun. Česlovas Kavaliauskas, stengdamiesi „savo žiniomis neatsilikti nuo gyvenimo, [...] studijuoja marksizmo-leninizmo teoriją, labai domisi ateistinėmis priemonėmis, įsigyja ir skaito visą ateistinę literatūrą“⁹⁴ (beje, septintojo dešimtmečio pabaigoje Daugų ryšių skyriaus aptarnaujamoje zonoje pagrindinį ateistinės propagandos žurnalą „Наука и религия“ prenumeravo tik vienas asmuo – Daugų bažnyčios klebonas⁹⁵).

Kita vertus, Susirinkimo dokumente *Gaudium et Spes* nurodyta, kad „nors Bažnyčia visiškai atmeta ateizmą, ji nuoširdžiai skelbia, kad visi žmonės, tikintys ir netikintys, turi savo darbu tinkamai statyti šį pasaulį, kuriame bendrai gyvena. Aišku, tai negali vykti ne nuoširdaus ir apdairaus pokalbio“⁹⁶. Todėl 1972 m. pradėta leisti „LKB kronika“, kaip viena iš atviros religinės opozicijos dalių, iš karto neatmetė sovietinės sistemos ir nedeklaravo pozicijos, nepripažįstančios šios sistemos teisėtumo. 1974 m. pabaigoje perdavus religinės savilaidos

bei „LKB kronikos“ gaminimo ir platinimo bylą nagrinėti LSSR Aukščiausiam Teismui, „LKB kronikos“ leidėjai aiškino, kad „LKB Kronika neturi tikslo susilpninti ar pakirsti Tarybų valdžią, o vien iškelti viešumon įstatymų pažeidimo faktus, kad jie būtų pataisyti“, ir kad „tokiu būdu LKB Kronika ne tik kad nekenkia visuomenei ir tarybinei santvarkai, bet jai padeda“⁹⁷. Panevėžio vyskupijos kunigai, gindami valdžios puolamą aktyvią Bažnyčios veiklą, viešame pareiškime pabrėžė: „[...] mes nekovojuame prieš esamą santvarką, bet prieš sauvalę“⁹⁸. Panašios pozicijos laikėsi, t. y. deklaravo nesiekianti politinių tikslų, ir nuo 1975 m. pradėta leisti katalikiška periodika. Tokios periodinės savilaidos, kaip Bažnyčios teisių gynimo formos, atsiradimą lėmė ir Susirinkimo nutarimais iškeltas žiniasklaidos priemonių panaudojimo klausimas.

Žiniasklaidos vaidmens iškilimas pasipriešinimo judėjime. 1963 m. priimtu dekretu dėl visuomenės komunikavimo priemonių *Inter Mirifica* Visuotinis Susirinkimas pirmą kartą istorijoje oficialiai išdėstė savo požiūrį į šių priemonių panaudojimą Bažnyčios gyvenime. Bažnyčios teisė disponuoti ir naudotis visomis informavimo priemonėmis (spauda, kinu, radiju, televizija ir kt.) šiame dekrete įvardyta kaip prigimtinė teisė. Susirinkimas pabrėžė, kad katalikiškos spaudos, kino, radijo, televizijos „pagrindinis tikslas – skleisti ir ginti tiesą bei rūpintis visuomenės krikščioniškuoju auklėjimu“, bei primygtinai įspėjo, kad tikintieji turi pareigą palaikyti ir remti šias informavimo priemones⁹⁹. Tokios Susirinkimo nutarimuose naujai nubrėžtos veiklos kryptys paskatino ieškoti naujų veiklos priemonių katalikiškajame pasipriešinimo judėjime Lietuvoje. Antai kun. A. Šeškevičius, pasinaudodamas vysk. L. Povilonio ryšiais su Vakarais, stengėsi gauti religinės tematikos 8 mm pločio kino juostų¹⁰⁰. 1967 m. KGB institucijos Lazdijų rajone užfiksavo faktą, kad kun. S. Tamkevičius „aktyviai dirbo religinį darbą tarp jaunimo“, taip pat savo namuose moks-

leiviams pradėjo rodyti diafilmus (už tokią antisovietinę veiklą tais pačiais metais jis buvo perkeltas į kitą parapiją)¹⁰¹. Anot KGB padalinio pranešimų, daugybę tokių diafilmų turėjo ir kun. P. Račiūnas, kuris juos rodydavo jaunimui (be to, jaunimui duodavo skaityti iš užsienio gautas religinio turinio knygas bei emigracinę spaudą)¹⁰². Remiantis sovietų saugumo duomenimis, 1972 m. į Savanorių kaimą (Lazdijų r.) buvo atvykusi žmonių grupė, vadovaujama kunigo, ir rodė vaidinimą „Šv. Agnė“¹⁰³.

Apie žiniasklaidos priemonių vaidmenį kraštuose, kur religija yra varžoma, nemažai kalbėta ir Susirinkimo posėdžiuose (nors dekretu *Inter Mirifica* minėtu klausimu nieko tiesiogiai nepriimta). 1962 m. lapkričio 24 d. diskusijose buvo išsakytos mintys, kad naudojantis komunikacijos priemonėmis galima peržengti visas užtvaras ir skelbti tikėjimą ten, kur tikybos mokymas ir religinė spauda yra uždrausti ar trukdomi, todėl visi krikščionys gali ir privalo sutartinai platinti bei ginti dvasios vertybes nuo visokių materializmo formų¹⁰⁴. 1965 m. spalio mėn. ukrainiečių vysk. Sapelekas kalbėdamas apie persekiojamas Bažnyčias (tarp jų ir Ukrainos) pabrėžė, kad „vienintelė priemonė skelbti Kristaus Evangeliją šioms persekiojamoms tautoms yra radijas ir kitos moderniosios socialinės komunikacijos priemonės“¹⁰⁵. Jo manymu, Evangelijos skelbimo misijos anapus „geležinės uždangos“ ypač turėtų imtis Vatikano radijas¹⁰⁶.

Vatikano radijo įtaka katalikiškajam pasipriešinimui Lietuvoje yra akivaizdi. Sovietų saugumo dokumentuose rašoma, jog dalis kunigų darydavo Vatikano radijo lietuviškų laidų įrašus (taip pat magnetofoninius) ir jų pateikiamą medžiagą naudodavo pastoracinei veiklai. Antai KGB duomenimis, medžiagą iš užsienio radijo laidų pamokslams 1970 m. naudojo kun. S. Tamkevičius, 1968 m. – kun. J. Jakaitis. Be to, Vatikano radijas kartu su kitomis Vakarų radijo stotimis buvo vieni pagrindinių bei efektyviausiai veikusių sovietų valdžios necenzūruojamos informacijos skleidimo šalti-

nių šeštajame–devintajame dešimtmečiais (tai patvirtina ir faktas, jog 1975 m. visi asmenys, įtraukti į KGB Kapsuko rajono poskyrio operatyvinę įskaitą, aktyviai klausėsi užsienio radijo laidų¹⁰⁷). „LKB kronikos“ puslapiuose buvo džiaugiamasi, jog sovietų valdžiai nepavyko pasiekti, kad ši stotis pasitenkintų tik krikščioniškojo mokymo skleidimu, ir kad Vatikano radijo laidos sudaro galimybę Lietuvos visuomenei sužinoti „Lietuvos gyvenimo faktus, kuriuos sužinoti kitu būdu yra neįmanoma“¹⁰⁸. Daug dėmesio šių laidų medžiagos tyrimams skyrė ir pačios sovietų institucijos, tuo siekdamos disponuoti įvairiapuse informacija apie pokyčius Bažnyčios veikloje. Vakarų radijo stočių poveikis katalikiškajame pasipriešinimo judėjime įgijo konkrečias formas; tam prielaidas sudarė ir Susirinkimo nutarimuose iškeltas teisės į informaciją klausimas.

Susirinkimas jau minėtu dekretu dėl visuomenės komunikavimo priemonių *Inter Mirifica* įtvirtino visuomenės teisės į informaciją principą, pabrėždamas, kad viešas ir greitas įvykių bei faktų paskelbimas yra prielaida rezultatyviems žmonių veiksams kuriant visuomenės gerovę, t. y. šį principą traktavo kaip visuomenės pažangos sąlygą¹⁰⁹. Šiame kontekste taip pat buvo pabrėžta būtinybė su žiniasklaidos pagalba formuoti viešąją nuomonę, kurios „įtaka ir autoritetas visų luomų piliečių privačiame bei viešajame gyvenime šiandien labai padidėję“¹¹⁰. Tokiu teisės į informaciją principu bei jo interpretacija ir rėmėsi periodinės pogrindžio spaudos leidyba. Viešoji nuomonė ir teisė į informaciją katalikiškoje savilaidoje buvo traktuojami kaip glaudžiai tarpusavyje susiję veiklos objektai ir buvo priešinami sovietinės sistemos skleidžiamai dezinformacijai, kuri funkcionavo kaip viena iš neatsiejamų valdžios vykdomos prievartinės politikos dalių. „Aušra“ pažymėjo, kad sovietinėje sistemoje „prievarta ir melas vienas be kito negali išsiversti“¹¹¹. „LKB kronikos“ leidėjai savo puslapiuose teigė, kad sovietų valdžios tikslas yra „tylos naktįje uždusinti Lietuvos katalikus“,

todėl siekiant pasipriešinti tokiai politikai būtina „visomis priemonėmis kelti viešumon persekiojimo faktus, nuplėšti melo šydą, kuriuo dengiama prievarta“¹¹². 1972 m. pasirodžiusi „LKB kronika“ ir užsibrėžė tikslą skleisti informaciją Lietuvos tikintiesiems, Vatikanui bei plačiajai pasaulio visuomenei.

Įsitvirtinti Lietuvoje nuostatai, jog konkretūs laimėjimai yra galimi tik remiantis viešąja nuomone ir necenzūruotos informacijos disponavimu, padėjo pokyčiai visuomenės vidaus bei užsienio politikos raidoje. Būtinybė apie tikrąją Bažnyčios padėtį Lietuvoje informuoti Vatikaną (to padaryti nesugebėjo ar nepajėgė viešai veikusi Bažnyčia) nauju mastu iškilo būtent septintojo dešimtmečio pabaigoje, kai normalizavosi SSRS vadovybės ir Vatikano santykiai (šio proceso kulminacija – SSRS AT prezidento pirmininko Nikolajaus Podgorno vizitas pas popiežių 1967 m.). Jau 1966 m. sovietų saugumo padalinys Vilkaviškio rajone pradėjo operatyvinio stebėjimo bylą Vilkaviškio parapijos klebonui kun. Konstantinui Ambrasui, kuris stengėsi išsiųsti į užsienį „reakcingo turinio“ laišką¹¹³ ir kuris, anot jo brolio Kazimiero Ambraso, buvo vienas iš pradininkų, sumaniusių žinias siųsti į užsienį¹¹⁴. Informacijos teikimas Vatikanui ir Vakarų visuomenei pagrindinės veiklos kanalais naują pobūdį įgavo aštuntajame dešimtmetyje; tuomet tokiu neturėdama informacijos perdavimu pradėta siekti formuoti tiek Lietuvos, tiek Vakarų visuomenės viešąją nuomonę. Šioje veikloje remtasi Vakarų radijo stotimis, kurios skleidavo Vakarų pasiekusią necenzūruotą informaciją („LKB kronika“ rašė, kad „pagrindinės spaudos reikšmė būtų nedidelė, jei jos neišpopuliarintų „Vatikano“ ir „Laisvės“ radijo laidos“¹¹⁵). Tokiai veiklos kryptčiai susiformuoti didelę įtaką turėjo Simo Kudirkos bylos nušvietimas Vakarų pasaulyje 1971 m. ir Vakarų pasaulio reakcija į šį teismo procesą, nulėmusi tolesnį S. Kudirkos likimą (Lietuva apie tai buvo informuojama tų pačių Vakarų radijo stočių). Katalikų pasipriešinimo judėjime atsirado

naujos veiklos kryptys, t. y. galimybė pateikiant informaciją pasinaudoti Vakarų viešąja nuomone. 1971–1972 m. 17 tūkst. Lietuvos tikinčiųjų pasirašytą kreipimąsi į JTO bei „LKB kronikos“ išleidimą kun. S. Tamkevičius ir traktavo kaip pagalbos šauksmą, kaip vieną iš pirmųjų žingsnių siekiant į viešumą iškelti sovietų valdžios kovą su Bažnyčia¹¹⁶.

Pasirinkta veiklos kryptis, t. y. siekimas teikti sovietų valdžios necenzūruotą informaciją ir kartu remtis tokios informacijos formuojama viešąja nuomone, katalikiškajame pasipriešinimo judėjime greitai davė laukiamų rezultatų. Kaip teigė Jonas Jurašas 1975 m. įvykusiame Tarptautiniame akademiko Andrejaus Sacharovo apklausinėjime apie žmogaus teisių pažeidimus SSRS, būtent teisiamų kunigų A. Šeškevičiaus, J. Zdebskio ir P. Bubnio drąsus apgynimas „LKB kronikos“ puslapiuose nulėmė tai, kad „visuomenės akyse buvo nuteistas ne kulto tarnas, kaip to norėjo valdžia, bet Bažnyčios persekiotojų nesiskaitymas su įstatymais ir savivalė“¹¹⁷. „LKB kronika“ savo informacija sugebėjo užpildyti Vakaruose egzistavusią informacijos apie Katalikų Bažnyčios padėtį Lietuvoje spragą. Išeivis kun. Vytautas Kazlauskas pažymėjo, kad faktinė medžiaga apie padėtį Lietuvoje iki „LKB kronikos“ išleidimo Vakaruose buvo beveik nepasiekiamą; jos pasirodymą jis apibūdino kaip naują erą „post Chronica nata“¹¹⁸. Anot Juozo Brazaičio, nuo 1973 m. pradžios šis pagrindinio leidinys tapo „dokumentu, iš kurio padėtį Lietuvoje vaizdavo [Vakarų] opinijos formuotojai“¹¹⁹.

Taigi pamažu katalikiškojo pasipriešinimo judėjimo dalyviai suprato, kokia „galinga jėga yra šių laikų masinės informacijos priemonės“, kurios gali būti naudojamos „ne tik tikėjimui platinti, bet ir jį ginti“¹²⁰. Tačiau nelegali spauda kartu su kitais pagrindinės Bažnyčios veiklos elementais (slapta pastoracija, vienuolijomis) Lietuvoje plėtojosi remdamasi būtent Susirinkimo priimta ateizmo įveikimo traktuote. Susirinkimas nurodė, kad būdas ateizmui įveikti yra deramai nušviestas Bažnyčios mokymas ir

visos Bažnyčios bei jos narių gyvenimas, t. y. Bažnyčios atsinaujinimas. Taip pat pabrėžta, jog toks Bažnyčios atsinaujinimas yra pasiekiamas „gyvo ir subrendusio tikėjimo, išmokyto aiškiai išvelgti sunkumus ir sugebančio juos nugalėti, liudijimu“¹²¹. Periodinė savilaida Lietuvoje rėmėsi šia atsinaujinimo, kaip pasipriešinimo ateizmui sąlygos, idėja. „Rūpintojėlyje“ buvo pabrėžta, kad „vienintelė kova prieš materializmą yra atbudimas“, kad reikia „pirmiausia pačiam atsibusti iš miego, apsvarstyti, kaip prieita prie materializmo, kokios yra to priežastys, ir pradėti kovą ne nuo kitų, bet nuo savęs paties“¹²². Šitokiu aspektu reikėtų vertinti ir „LKB kronikos“ leidybą, nors leidžiant ją ir buvo orientuojamasi į Bažnyčios persekiojimo faktų dokumentavimą. 1980 m. kun. Z. Navickas Aukščiausiojo Teismo teisėjui adresuotame atvirame laiške, ginančiame dėl „LKB kronikos“ dauginimo bei platinimo nuteistas Genovaitę Navickaitę ir Oną Vitkauskaitę, rašė: „„LKB Kronika“ yra Lietuvos tikinčiųjų pagalbos šauksmas, kad jie galėtų gyventi pagal įsitikinimus, kad turėtų tvirtus moralinius pagrindus“¹²³. Pasak „LKB kronikos“ leidėjų, šiuo leidiniu nuo pat pradžių buvo siekiama „žadinti katalikų sąmoningumą, kelti iš susnūdimo [išskirta mano. – E. J.], raginti kovoti už Dievo, Bažnyčios ir tikinčiųjų teises“¹²⁴. Todėl pirmiausia planuota „LKB kroniką“ leisti panašią į 1976 m. pasirodžiusį leidinį „Dievas ir Tėvynė“ ir tik vėliau apsisistota prie informacinio pobūdžio leidinio („faktų kalbos“) idėjos¹²⁵. Tuo tarpu „Dievas ir Tėvynė“ bei kiti katalikiški periodiniai leidiniai („Aušra“, „Tiesos kelias“, „Rūpintojėlis“, „Ateitis“) jau buvo tiesiogiai orientuoti į religinio sąmoningumo žadinimą bei kultūros plačiąja prasme kėlimą; tai rodė ir jų pasirinktų publikacijų formų bei jose liečiamų temų įvairovė, apėmusi tiek meninius kūrinius, tiek analitinius straipsnius, tiek tikėjimo klausimų, problemų svarstymus, tiek draudžiamų istorijos faktų skelbimą.

Aštuntajame dešimtmetyje pradėtoje leisti periodinėje spaudoje išryškėjo naujos veiklos

kryptys, tačiau jos taip pat funkcionavo kaip religinio sąmoningumo puoselėjimo sudedamosios dalys. Viena ryškiausia šių krypčių, glaudžiai susiejusi religinio ir tautinio sąmoningumo kėlimo klausimus, apaštalavimo veiklą plėtojo tautinių aspiracijų kontekste (pažymėtina, kad visi periodiniai pagrindžio leidiniai daugiau ar mažiau gvildeno tautinius klausimus). Antai „LKB kronikos“ leidėjų grupės (daugiausia kunigų P. Račiūno, S. Tamkevičiaus ir Liongino Kunevičiaus) iniciatyva 1975 m. pradėtos leisti „Aušros“ tikslas buvo „gaivinti lietuvių dvasią, ugdyti tautinį susipratimą, tautos dovingumą, skatinti visokeriopą pažangą“¹²⁶. Leidžiant katalikišką spaudą, kurioje ypač akcentuotas tautinis klausimas, remtasi idėja, kad religija yra tautos kultūrinės egzistencijos pagrindas, taigi tautinių idealų iškėlimas buvo suvokiamas kaip bendras visaverčio religinio gyvenimo puoselėjimo elementas. Pirmajame „Dievas ir Tėvynė“ numeryje teigta, jog tautos nepriklausomybė yra sąlyga, kad „galėtume siekti kaip tauta savo galutinio tikslo – Dievo“¹²⁷. Kultūros klausimų sprendimas periodinėje savilaidoje taip pat buvo glaudžiai susijęs su religinių bei tautinių tikslų iškėlimu: kultūra traktuota kaip būtina sąlyga tiek religinės, tiek tautinės bendruomenės visavertei raidai ar net jų išlikimui (todėl periodinės savilaidos negalima griežtai grupuoti pagal joje vyraujančią problematiką). Jau 1971 m. vysk. L. Povilonis aplinkraščio kunigams „Kurkime naują gyvenimą“ projekte pabrėžė: „Yra klaidinga manyti, kad šiuo metu kultūrinis gyvenimas nesiriša su religiniu. Priešingai, kultūra šiuo metu yra mūsų priemonė galutiniam tikslui siekti“¹²⁸. 1975 m. pradėtoje leisti „Aušroje“ taip pat teigta, kad „dabar laisvės kovos barai – mūsų moralė, kultūra“¹²⁹. Jaunimui skirtame leidinyje „Ateitis“ įvadiniame straipsnyje pabrėžta, jog žurnalas dirbs „tikrą kūrybinį darbą Tėvynės ir Bažnyčios naudai“¹³⁰.

Spaudos, kaip vienos iš pagrindinių religinio sąmoningumo puoselėjimo Lietuvoje priemonių, pasirinkimui įtakos turėjo ir tas faktas,

jog Susirinkimas tiesiogiai pabrėžė katalikiškos spaudos kūrimo ir jos tobulinimo reikšmę, kad „skaitytojai visiškai persiimtų krikščioniška dvasia“ ir kad su jos pagalba „apie visus įvykius būtų galima susidaryti krikščionišką nuomonę“¹³¹. Be to, Susirinkimas, aptardamas teisės į krikščioniškąjį auklėjimą klausimą, taip nusakė bažnytinės hierarchijos pareigą: „Daryti visa, kad šiuo krikščioniškuoju auklėjimu galėtų naudotis visi tikintieji ir pirmiausia jaunuoliai“, o visuomenės komunikavimo priemonės įvardijo kaip pagalbinę – šalia katechetinio mokyimo – auklėjimo priemonę¹³² (tuo tarpu Lietuvoje spauda ir buvo tinkamiausia komunikacijos priemonė).

Susirinkimo nutarimai katalikiškos savilaidos raidą veikė ir kitais aspektais. 1977 m. pradžioje pasirodė naujas periodinis pagrindžio leidinys „Tiesos kelias“ (iš viso išėjo 22 numeriai), skirtas dvasininkams; jame buvo plačiai aptariami Vatikano II Susirinkimo nutarimai, jų idėjų platinimas ir įgyvendinimas Lietuvoje. „Rūpintojėlis“ rašė, jog leidinyje „Tiesos kelias“ „jaučiama nauja dvasia, išplaukianti iš Vatikano II Susirinkimo nutarimų“¹³³. Be to, kitų pagrindžio leidinių publikacijose taip pat buvo remiamasi Susirinkimo nutarimais, jie buvo cituojami, o „Rūpintojėlio“ programiniame straipsnyje teigta, kad „balsas, kuriuo prabilo Bažnyčia į pasaulį per Vatikano II Susirinkimą, nurodo gaires, vedančias iš klystkelių į tikrąjį kelią“¹³⁴.

IŠVADOS

1. Vienas iš katalikiškąjį pasipriešinimo judėjimą Lietuvoje formavusių veiksnių buvo Vatikano II Susirinkimas, kurio priimti nutarimai tapo Visuotinės Bažnyčios raidos gairėmis.

2. Vatikano II Susirinkimo įtvirtintos Bažnyčios raidos tendencijos kylančiame Lietuvos katalikiškojo pasipriešinimo judėjime tiesioginį atgarsį įgavo jau sovietų valdžios oficialiai aprobuotos liturginės reformos įgyvendinimo metu. Tačiau Susirinkimo iškeltos atsinaujinančios

Bažnyčios sampratos diegimas neišvengiamai kirtosi su sovietinės sistemos laikysena Bažnyčios atžvilgiu, todėl šios idėjos tolesnis įgyvendinimas totalitarinio režimo sąlygomis turėjo dvejopą pobūdį:

a) Susirinkimo priimtus nutarimus realizuoti buvo įmanoma tik pagrindinėje veikloje, todėl atsinaujinimo idėjos įgyvendinimas tapo pagrindu, kuriuo remdamasi septintajame–aštuntajame dešimtmečiais formavosi sovietų valdžios suvaržymams besipriešianti pagrindinė Bažnyčia. Tokio proceso eigą ryškiausiai atspindėjo pasauliečių ir vienuolių laipsniškas tapimas aktyvia pagrindinės Bažnyčios struktūros dalimi;

b) dėl sovietinės sistemos iškeltų kliūčių dalis įgyvendintų Susirinkimo nutarimų savo pobūdžiu buvo transformuoti, o tai lėmė pagrindinės Bažnyčios veiklos sričių plėtimąsi bei veiklos formų gausėjimą (pvz., tokiu aspektu galima tyrinėti slaptus kunigų susirinkimus, pagrindinės seminarijos organizavimą, kunigų tarybų funkcijas).

3. Susirinkimas, naujai įtvirtindamas tikėjimo laisvės principą bei iškeldamas būtinybę įvairiomis priemonėmis ir būdais ginti šią laisvę, Visuotinės Bažnyčios mastu davė idėjinį pagrindą persekiojamų Bažnyčių veiklai. Katalikiškasis pasipriešinimo judėjimas Lietuvoje Susirinkimo suformuluotą Bažnyčios teisių gynimo principą priėmė kaip savo veiklos idėjinį pagrindą; netgi galima teigti, kad būtent remiantis šiuo principu ir formavosi atvira katalikiška opozicija, kurios kilimą, be kitų veiksnių, lėmė sovietų valdžios represijos prieš suaktyvėjusią pagrindinės Bažnyčios pastoracinę veiklą.

4. Susirinkimo nubrėžtos veiklos kryptys skatino ieškoti naujų veiklos priemonių ir kryptių katalikiškajame pasipriešinimo judėjime Lietuvoje. Susirinkimo nutarimais iškelta žiniasklaidos priemonių naudojimo problema ir kitos nuostatos aktualiais to meto klausimais tiesiogiai veikė katalikiškos periodinės savilaidos suformavimą, jos leidybos pobūdį bei raidą aštuntajame–devintajame dešimtmečiais.

Nuorodos

- ¹ A. Jakubčionis, „Bažnyčios pasipriešinimas 1970–1980 metais“, *XXI amžius*, 1997, gegužės 14.
- ² A. Streikus, „Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940–1990 m.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, Vilnius, 1998, t. 12, p. 59.
- ³ A. Streikus, „Nauja sovietų valdžios politika Vatikano atžvilgiu“, *Lietuvos archyvai*, 1999, t. 13, p. 88; jo paties „SSRS–Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945–1978 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2(6), p. 73, 76.
- ⁴ G. Weigel, *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*, New York, 1992, p. 119–122.
- ⁵ Ibid., p. 70–73.
- ⁶ J. Aničas, „II Vatikano susirinkimas ir katalikų bažnyčia Lietuvoje“, *Vatikano II ir po jo*, Vilnius, 1971, p. 131.
- ⁷ Ibid., p. 134, 137, 156.
- ⁸ „Dekretas dėl kunigų tarnybos ir gyvenimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, Vilnius, 2001, p. 237.
- ⁹ „Dekretas dėl ekumenizmo“, ibid., p. 337.
- ¹⁰ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, ibid., p. 138.
- ¹¹ A. Streikus, „Lietuvos Katalikų Bažnyčia 1940–1990 m.“, p. 57–58.
- ¹² Ibid., p. 57, 58.
- ¹³ L. Povilonio 1973 m. spalio 5 d. laiškas S. Mažeikai, Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau – VUB RS), kun. P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 399.
- ¹⁴ S. Mažeikos 1971 m. kovo 23 d. laiškas L. Poviloniui, ibid.
- ¹⁵ S. Mažeikos 1971 m. sausio 18 d. laiškas L. Poviloniui, ibid.
- ¹⁶ „Konstitucija apie Šventąją liturgiją“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 97, 98.
- ¹⁷ „Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasinis atgimimas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika: Pogrindžio leidinys*, Čikaga, 1984, t. 7, p. 100.
- ¹⁸ „Dekretas dėl pasauliečių apaštalavimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 290.
- ¹⁹ „Dekretas dėl kunigų tarnybos ir gyvenimo“, ibid., p. 228.
- ²⁰ „Jūsų Vyskupas. Atsinaujinimo Bažnyčioje teikiamos galimybės ir rizika“, *Tiesos kelias*, 1978, Nr. 10, l. 45, Lietuvos genocido aukų muziejus (toliau – LGAM).
- ²¹ „Laiškas Tau, Kunige“ (tęsinys), *Tiesos kelias*, 1979, Nr. 12, l. 17, LGAM.
- ²² S. Tamkevičiaus atsiliepimas apie vysk. L. Povilonio ganytojinio laiško dėl Šventųjų Metų projektą, 1973 m., VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187–234.
- ²³ V. S. Vardys, *The Catholic Church, Dissent and Nationality in Soviet Lithuania*, Boulder, 1978, p. 135.
- ²⁴ V. Jankauskas, „Rūpintojėliai prie kelio“, *Gimtas kraštas*, 1992, liepos 2–8.
- ²⁵ „Dekretas dėl kunigų tarnybos ir gyvenimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 231, 232.
- ²⁶ P. Račiūnas, *Lietuvos vyskupijos Lietuvai netekus nepriklausomybės nuo 1940 m. iki šių dienų*, VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 495, l. 147.
- ²⁷ „Sovietinė valdžia, „LKB Kronika“ ir Bažnyčia Lietuvoje“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1983, t. 6, p. 237.
- ²⁸ „Kunigų tarybos“, *Tiesos kelias*, Nr. 14, l. 22, LGAM.
- ²⁹ „Sovietinė valdžia, „LKB Kronika“ ir Bažnyčia Lietuvoje“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 6, p. 238.
- ³⁰ „Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasinis atgimimas“, ibid., t. 7, p. 106.
- ³¹ „Kunigų tarybos“, *Tiesos kelias*, Nr. 14, l. 24, LGAM.
- ³² „Iš LKB Kronikos archyvo“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1975, t. 2, p. 105.
- ³³ „„LKB Kronikai“ 10 metų“, ibid., t. 7, p. 108–109.
- ³⁴ LKP Šiaulių rajono komiteto 1965 m. kovo 12 d. informacija LKP CK Ideologiniam skyriui „Apie Šiaulių rajono partinės organizacijos darbą vystant mokslinę-ateistinę propagandą kolūkiuose, tarybiniuose ūkiuose, mokyklose, įmonėse ir organizacijose“, Lietuvos ypatingojo archyvo LKP dokumentų skyrius (toliau – LYA LKP DS), f. 1771, ap. 233, b. 6, l. 141.
- ³⁵ A. Rubikas, „Pasauliečiai Bažnyčioje“, *Tiesos kelias*, Nr. 13, l. 28, 31, LGAM.
- ³⁶ „Dekretas dėl pasauliečių apaštalavimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 281.
- ³⁷ Ibid., p. 286.
- ³⁸ A. Rubikas, op. cit., p. 36.
- ³⁹ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus ataskaita pasitarimui apie 1970 m. veiklos rezultatus, Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau – LYA), f. K-1, ap. 48, b. 270, l. 3.
- ⁴⁰ LSSR KGB Šakių rajono poskyrio 1970 m. gruodžio 31 d. ataskaitinis pranešimas apie antisovietinius, nacionalistinius, priešiškus ir ideologiškai kenksmingus veiksmus Šakių rajone 1970 m., ibid., ap. 15, b. 13936, l. 18–19.
- ⁴¹ LSSR KGB Alytaus rajono poskyrio 1972 m. sausio 5 d. pažyma apie poskyrio operatyvinio darbo 1971 m. rezultatus ir uždavinius 1972 m., ibid.,

b. 171, l. 32; LSSR KGB Alytaus rajono poskyrio viršininko pplk. A. Gurbinko 1972 m. gruodžio 26 d. pažyma apie poskyrio operatyvinio darbo 1972 m. rezultatus, *ibid.*, b. 172, l. 29.

⁴² LSSR KGB Alytaus rajono poskyrio 1970 m. gruodžio 30 d. pažyma apie poskyrio darbo 1970 m. rezultatus ir uždavinius 1971 m., *ibid.*, b. 170, l. 22.

⁴³ „Atsakymai anonimui“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 2, p. 342.

⁴⁴ „Kuriuo keliu? (Žvilgsnis į Lietuvos dvasininkiją)“, *Aušra*, Čikaga, 1984, t. 6, p. 95.

⁴⁵ „Dekretas dėl kunigų ugdymo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 250.

⁴⁶ Cit. iš J. Boruta, A. Katilius, „Pogrindinė kunigų seminarija“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 12, p. 204.

⁴⁷ P. Račiūnas, *Neakivaizdinis kunigų ruošimas Lietuvoje tarybiniais laikais (Medžiaga Lietuvos Bažnyčios istorijai)*, VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187–878, l. 2.

⁴⁸ *Mylėti artimą: Liudijimai apie kunigą Juozą Zdebskį pagal dokumentinio filmo videomedžiagą*, Vilnius, 1998, p. 31–34.

⁴⁹ „Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasinis atgimimas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 7, p. 99.

⁵⁰ „Ko nori anonimas?“, *ibid.*, t. 2, p. 216.

⁵¹ *Dievui ir Bažnyčiai: Trumpa Lietuvos moterų vienuolijų apžvalga*, Marijampolė, 1997, p. 157–158.

⁵² „Eucharistijos bičiuliai“, *Tiesos kelias*, 1979, Nr. 12, l. 92, LGAM.

⁵³ Gema, „Eucharistijos bičiuliai“, *Rūpintojėlis*, Nr. 8, l. 19, A. Počiulpaitės kolekcija.

⁵⁴ „Dekretas dėl Bažnyčios misijinės veiklos“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 310.

⁵⁵ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, *ibid.*, p. 155.

⁵⁶ „Žinios iš vyskupijų: Viduklė“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1978, t. 4, p. 442.

⁵⁷ „Prielkime Lietuvą!“, *ibid.*, 1979, t. 5, p. 301.

⁵⁸ LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1974 m. gruodžio 12 d. duomenys apie poskyrio darbo 1974 m. 5-ąją liniją rezultatus, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1630, l. 76.

⁵⁹ LSSR KGB Kauno miesto skyriaus pranešimas „Apie darbo 1969 m. rezultatus“, *ibid.*, ap. 48, b. 268, l. 38.

⁶⁰ „Garbingi jubiliejai“, *Rūpintojėlis*, 1979, Nr. 11, l. 48, LGAM.

⁶¹ „Dogminė konstitucija apie Bažnyčią“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 57–58.

⁶² „Mūsų uždaviniai“, *Laisvės šauklys*, 1976, Nr. 1, l. 7, Lietuvos istorijos instituto Rankraščių skyrius, f. 31-6.

⁶³ „Dekretas dėl vienuoliškojo gyvenimo tinkamo atnaujinimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 263.

⁶⁴ P. Račiūnas, *Lietuvos katalikybės, jos doros ir tautiškumo naikinimas ir lietuvių pasipriešinimo kova 19 ir 20 amžiuje. II dalis. Tautos dvasinio gyvenimo ugdytojai*, VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 524, l. 139.

⁶⁵ *Ibid.*, l. 107.

⁶⁶ LSSR KGB įgaliotinio Kauno mieste mjr. G. Vaugausko 1965 m. lapkričio 26 d. kalba tema: „KGB prie LTSR MT įgaliotinio Kauno mieste įstaigos kontržvalgybinio darbo atskleidžiant priešiškus veiksmus ir užkertant jiems kelią organizavimas“, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 136, l. 143.

⁶⁷ LSSR KGB Šakių rajono poskyrio 1971 m. gruodžio 28 d. ataskaitinis pranešimas apie antiso vietinius, priešiškus, ideologiškai kenksmingus ir antivisumeninius veiksmus Šakių rajone 1971 m., *ibid.*, ap. 15, b. 13936, l. 36.

⁶⁸ „Lietuvos ir Tarybų Sąjungos religinio gyvenimo problemos“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 4, p. 274.

⁶⁹ P. Račiūnas, *Lietuvos katalikybės, jos doros ir tautiškumo naikinimas...*, VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 524, l. 140.

⁷⁰ R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos. XX a. istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 154.

⁷¹ *Dievui ir Bažnyčiai: Trumpa Lietuvos moterų vienuolijų apžvalga*, p. 59.

⁷² „Dekretas dėl vienuoliškojo gyvenimo tinkamo atnaujinimo“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 270.

⁷³ *Dievui ir Bažnyčiai: Trumpa Lietuvos moterų vienuolijų apžvalga*, p. 96.

⁷⁴ *II Vatikano Susirinkimo dokumentai. 3 dalis: Popiežių kalbos ir raštai*, Bostonas, 1969, p. 14.

⁷⁵ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 136.

⁷⁶ *Ibid.*, p. 137.

⁷⁷ *Ibid.*

⁷⁸ Vatikano radijo lietuviškos programos redakcijos archyvas, 1964 m. spalio 23 d. [fotokopijos], Vilniaus universiteto Religijų tyrimo centras (toliau – VU RTC).

⁷⁹ *Ibid.*

⁸⁰ *Ibid.*

⁸¹ Vatikano radijo lietuviškos programos redakcijos archyvas, 1964 m. spalio 26 d. [fotokopijos], *ibid.*

⁸² Vatikano radijo lietuviškos programos redakcijos archyvas, 1965 m. rugsėjo 17 d. [fotokopijos], *ibid.*

⁸³ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 183.

⁸⁴ *Ibid.*, p. 185.

⁸⁵ *Ibid.*, p. 138.

⁸⁶ „Dekretas dėl vyskupų pastoracinių pareigų Bažnyčioje“, *ibid.*, p. 200.

⁸⁶ „Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas“, *Tiesos kelias*, 1979, Nr. 12, l. 6, LGAM.

⁸⁷ „Sovietinė valdžia, „LKB Kronika“ ir Bažnyčia Lietuvoje“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 6, p. 239.

⁸⁸ „V. Lapienio laiškas TSKP CK gen. sekretoriui L. Brežnevui“, 1976 m. balandžio 23 d., *ibid.*, t. 4, p. 37.

⁸⁹ „Vladas Lapienis saugumo kalėjime“, *ibid.*, p. 331.

⁹⁰ „Dešimtmetis, kurį minės šimtmečiai“, *Aušra*, t. 6, p. 181.

⁹¹ „„LKB Kronikai“ 10 metų“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 7, p. 109.

⁹² „LTTGK Komitetui“, *Dievas ir Tėvynė*, 1980, Nr. 17, l. 4–5, LGAM.

⁹³ „Jaunuoli!“, *Ateitis*, 1979, Nr. 1, l. 36, LGAM.

⁹⁴ LKP Molėtų rajono komiteto 1965 m. kovo 11 d. informacija LKP CK Ideologiniam skyriui „Apie Molėtų rajono partinės organizacijos darbą vykdant LKP CK V Plenumo ir 1964 m. gegužės 11 d. LKP CK Prezidiumo nutarimą „Dėl priemonių moksliniam-ateistiniam darbo žmonių auklėjimui pagerinti“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 233, b. 5, l. 127.

⁹⁵ „Tiesos“ korespondento V. Miklaševičiaus 1967 m. sausio 30 d. pažyma LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriui apie mokslinės-ateistinės propagandos darbą Alytaus rajone, *ibid.*, f. 1771, ap. 237, b. 53, l. 12.

⁹⁶ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 138.

⁹⁷ „Byla Nr. 395“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 2, p. 250.

⁹⁸ „Atsakymai anonimui“, *ibid.*, p. 345.

⁹⁹ „Dekretas dėl visuomenės komunikavimo priemonių“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 362.

¹⁰⁰ A. Šeškevičiaus 1975 m. rugpjūčio 25 d. laiškas L. Poviloniui, VUB RS, kun. P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 431; A. Šeškevičiaus 1982 m. gegužės 25 d. laiškas L. Poviloniui, *ibid.*

¹⁰¹ LSSR KGB įgaliotinio Lazdijų rajone mjr. Jurkevičiaus 1967 m. sausio 26 d. spec. pranešimas LSSR KGB 2-osios valdybos viršininkui pplk. Obukauskui, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1628, l. 19.

¹⁰² LSSR KGB Šakių rajono poskyrio 1975 m. gruodžio 16 d. priedas prie pažymos apie poskyrio darbo 1975 m. 5-ąją liniją rezultatus, *ibid.*, b. 3943, l. 24.

¹⁰³ LSSR KGB Lazdijų rajono poskyrio 1972 m. gruodžio 26 d. pažyma apie poskyrio darbo 1972 m. rezultatus, *ibid.*, b. 1629, l. 63.

¹⁰⁴ Vatikano radijo lietuviškos programos redakcijos archyvas, 1962 m. lapkričio 26 d. [fotokopijos], VU RTC.

¹⁰⁵ Vatikano radijo lietuviškos programos redakcijos archyvas, 1965 m. spalio 12 d. [fotokopijos], *ibid.*

¹⁰⁶ *Ibid.*

¹⁰⁷ LSSR KGB Kapsuko rajono poskyrio 1975 m. gruodžio 19 d. pažyma apie poskyrio darbo 1975 m. 5-ąją liniją rezultatus, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1736, l. 51.

¹⁰⁸ „Lietuvos ir Tarybų Sąjungos katalikų gyvenimas, išsirinkus šventuoju tėvu Joną Paulių II“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 5, p. 245–256.

¹⁰⁹ „Dekretas dėl visuomenės komunikavimo priemonių“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 357.

¹¹⁰ *Ibid.*, p. 358.

¹¹¹ „„Jubiliejui“ artėjant“, *Aušra*, Čikaga, 1981, t. 4, p. 8.

¹¹² „Jo eminencijai Berlyno arkivyskupui kardinolui Alfredui Bengsch“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1976, t. 3, p. 179.

¹¹³ LSSR KGB įgaliotinio Vilkaviškio rajone pplk. Barkausko 1967 m. sausio 8 d. ataskaitinis pranešimas LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus viršininkui, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 3644, l. 195.

¹¹⁴ K. J. Ambrasas, „„Aušrą“ nešant“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, Kaunas, 1997, t. 11, p. 418.

¹¹⁵ „Lietuvos ir Tarybų Sąjungos katalikų gyvenimas, išsirinkus šventuoju tėvu Joną Paulių II“, *ibid.*, t. 5, p. 245.

¹¹⁶ S. Tamkevičius, „Komunistinis ateizmas ir LKB Kronika“, *Katalikų pasaulis*, 1997, Nr. 6, p. 8.

¹¹⁷ „Tarptautiniame tribunole“, *Aušra*, 1977, t. 1, p. 15.

¹¹⁸ V. Kazlauskas, „Dvi eros“, *Dienovidis*, 1997, birželio 6.

¹¹⁹ J. Brazaitis, „Įvadas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 1, p. 16.

¹²⁰ „Lietuvos ir Tarybų Sąjungos katalikų gyvenimas, išsirinkus šventuoju tėvu Joną Paulių II“, *ibid.*, t. 5, p. 246.

¹²¹ „Pastoracinė konstitucija apie Bažnyčią šiuolaikiniame pasaulyje“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 138.

¹²² „Didžiąją dabarties problemą apmąstant“, *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 3, l. 6, LGAM.

¹²³ „Onos Vitkauskaitės ir Genovaitės Navickaitės teismas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 6, p. 340–341.

¹²⁴ „„LKB Kronikai“ 10 metų!“, *ibid.*, t. 7, p. 109.

¹²⁵ *Ibid.*, p. 109.

¹²⁶ „Pirmieji „Aušros“ spinduliai“, *Aušra*, t. 1, p. 10.

¹²⁷ „Tautos kova už tėvynės laisvę“, *Dievas ir Tėvynė*, 1976, Nr. 1, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1733, l. 11.

¹²⁸ Aplinkraštis kunigams „Kurkime naują gyvenimą“, 1971 m., VUB RS, P. Račiūno archyvas, f. 187, b. 229.

¹²⁹ Rasūnas, „Mūsų vėliava – krikščioniškasis patriotizmas“, *Aušra*, 1983, t. 5, p. 216.

¹³⁰ „Lietuvos ateitis – moksleiviai“, *Ateitis*, 1979, Nr. 1, l. 5, LGAM.

¹³¹ „Dekretas dėl visuomenės komunikavimo priemonių“, *Vatikano II Susirinkimo nutarimai*, p. 360, 383.

¹³² „Krikščioniškojo auklėjimo deklaracija“, *ibid.*, p. 381.

¹³³ „Knygos ir žurnalai“, *Rūpintojėlis*, 1977, Nr. 4, l. 64, LGAM.

¹³⁴ J. Pragiedrulis, „Gairės klystkeliuose“, *ibid.*, Nr. 1, l. 10.

Gauta 2002 08 01
Vilniaus universitetas,
Universiteto g. 3, Vilnius

Egidijus Jaseliūnas

INFLUENCE OF THE VATICAN II COUNCIL AND ITS RESOLUTIONS TO FORMATION OF THE CATHOLIC RESISTANCE IN LITHUANIA

Summary

The Vatican II Council (1962–1965) was the first Ecumenical Meeting where all problems regarding the religion of the modern times, and life of the Church were discussed. Having established the idea of renovation, the Council introduced new and more comprehensive conception of the Church. The conception anew considered the essence of the Church, its aims, and role in the modern world. Despite peculiar situation of Lithuania during the Soviet occupation, these trends of the development of the Catholic Church, anchoring in the life of the Church since the sixties, also became a constituent of the Lithuanian Catholic Church, and determined formation of the Catholic resistance against the Soviet authorities, the character and forms of it.

The development trends of the Catholic Church established during the Council were reflected in the Catholic resistance movement already during the implementation of the liturgical reform ratified by the Soviet authorities. However, implementation of the conception of the renovated Church inevitably contradicted the position of the Soviet system regarding the Church. Therefore, to spread this conception under the totalitarian regime, it was possible only

in the underground activities. Implementation of the idea of renovation became the foundation on which formed was the underground Church resisting Soviet suppressions in sixties and seventies. Moreover, a number of Council resolutions realized and transformed also made an impact on a wider range of spheres and forms of activities of the underground Church.

Having established the principle of the right for religion and having raised an idea to protect this right by all means, the Council gave ideological reason for activities of all Churches persecuted. The Catholic resistance movement treated this principle as an ideological base for its activities. It can even be stated that namely this principle was the reason for the open Catholic opposition, which rose also due to the repressions perpetrated by the Soviet authorities against the more active pastoral activities of the underground Church.

Setting new trends of the Church activities, the Council also encouraged formation of the Catholic periodical samizdat in the seventies. The provisions ratified on actual questions of the time in the resolutions directly affected the character and further development of this samizdat.